

TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)

TURAN International Journal of Social Sciences and Humanities

Yıl: 2021/Güz, Sayı: 1

Turan Kavramı ve Turancılık*

Ahmet B. ERCİLASUN**

Öz

Makalede Turan kavramının çıkışı ve gelişmesi, en eski kaynaklardan bugüne doğru incelenmiş, kavramın çeşitli kaynaklarda kullanılışı örneklerle gösterilmiştir. Eski İran kaynaklarında, Avrupa bilim dünyasında kavramın nasıl ve ne anlamlarda kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Macaristan ve Türkiye’de Turan kavramına verilen anlamlar özel olarak belirtilmiştir. Turan kavramına dayalı olarak Türkiye ve Macaristan’da ortaya çıkan Turancılık akımı, başlıca temsilcileri ve kuruluşlarıyla ele alınmış ve akımın nasıl bir yol izlediği ortaya konulmaya çalışılmış; Japonya’daki Turancılık akımına da kısaca dokunulmuştur. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Yusuf Akçura, Ahmet Ferit Tek, Mehmet Emin Resulzade, Nihâl Atsız gibi düşünce adamlarının Turan ve Türk birliği hakkındaki düşünceleri de kısa çizgilerle verilerek Turancı düşüncenin Türkiye’deki genel çizgileri ve istikameti belirlenmeye çalışılmıştır. Turancılığı, sadece Türk boylarının birliği olarak anlayanlarla Ural-Altay kavimlerinin birliği olarak anlayanların belirlenmesi yanında siyasi birlik / kültür birliği şeklindeki farklılıklar da gösterilmiştir. Makalenin sonunda resmî ve resmî olmayan kuruluşlarda Turancılık akımının ve Türk dünyası ilişkilerinin bugüne uzanan uygulamaları da ele alınarak resim tamamlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Turan, Turancılık, Türk birliği, Türk dünyası, Macar Turancılığı, Japon Turancılığı

MEB *İslâm Ansiklopedisi*’nde Minorsky Turan kavramını şöyle tanımlar: “Tūrān, İranlıların, İran’ın şimâl-i şarkisindeki ülkeye verdikleri isim. Bu kelime, Orta-Farsça devrinden evvel mevcut değildi. -ān eki aile veya memleket isimlerinin teşkilinde kullanılır.” (Minorsky, 1988: 107).

Minorsky’ye göre Turan sözü, *Avesta*’daki *Tûra* kelimesiyle ilgilidir. “Tûra veya Tura, göçebe olması muhtemel bir kavim adıdır.” *Avesta*’da “Tûralılar sık-sık İranlıların ve gerçek dinin düşmanları olarak gösterilirlerdi... ‘Tûra çetelerinin’ arasında bulunan Frañrasyān (= Afrāsiyāb) bilhassa menfur bir şahıstır.” (Minorsky, 1988: 107).

Edgard Blochet, “Le nom des Turks dans l’Avesta” adlı yazısında Türk = Tûra arasında köken birliği olduğunu düşünür ve buna dayanarak “Türk adı veya hiç olmazsa Türk adını teşkil eden kök”ün “VI. asırdan çok evvel mevcut” bulunduğunu ileri sürer. *Türk* sözünün “kuvvet ve kudret” anlamıyla *Tûra* sözünün İran dilinde “cesur, yiğit” anlamı arasındaki paralellığe de dikkat çeker (Minorsky, 1988: 107).

Zeki Velidî Togan da Türk ve Turan kelimelerinin köktaş olabileceğini, her ikisinin de *tur* / *tür* kökünden türemiş olabileceğini düşünür: *Tur+an* ve *Tür+k*. Togan’a göre *+n* de *+k* de çokluk ekidir.

* Geliş tarihi: 23.10.2021

Kabul Tarihi: 30.10.2021

Atf: Ercilasun, A. B. (2021). Turan kavramı ve Turancılık. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(1): 1-33.

** Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, ANKARA / TÜRKİYE. E-posta: bercilasun@gmail.com ORCID: 0000-0002-3268-3251

Nitekim “Avestada ve şerhlerinde ‘türk’ kelimesi, ‘ik’ cem edatı ile biten diğer kavim isimleriyle beraber getirilmiştir.” (Togan, 1970: 37). İlgili dipnotta bu kavim isimleri verilmiştir: “Orta ve eski İran dillerinde **İK** cem edatı vardır ve bunlarda Turk kelimesi bazen Turan’ın müteradifi olarak kullanılmıştır. *Avesta* (Bahman Yaşt, II, 49) *Xyon Turk*, *Çenik*, *Kopulik* (Kâbilliler), *Subdik* (Sogdlılar), *Hromayik*lerden bahsediyor... *Aogemadîde* de ‘Turk’ kelimesi ‘Turya’ yani ‘Turan ülkesi’ mânasında kullanılmıştır.” (Togan, 1970: 418).

Scott C. Levi, Barthold ve Richard Frye’in değerlendirmelerine dayanarak Sasani literatüründe Turan sözünün “İran’ın güneydoğu uç bölgesinde yaşayan yerel gruplara işaret” ettiğini yazar (Levi, 2002: 390). Gerçekten de Turan aynı zamanda “Belûcistan’da bir bölgenin eski adı”dır. Taberî, İstahrî, İbni Havkal gibi İslam müellifleri bu bölgede Abbasiler döneminde de bazı yerlerin Turan diye anıldığını kaydederler (Minorsky, 1988: 113). Levi’ye göre kelimenin anlamı sonradan İran’ın “kuzeydoğu uç bölgesinde bulunan gruplara işaret etmeye başladı.” Levi “bu anlam değişikliğini, her iki halkın da yerleşik İran’ın uçlarında yaşayan düşman kırsal bölge insanları olmasından dolayı aralarında bir bağ kurulmuş olmasına dayandırmak mantıklı görünmektedir.” şeklinde yorumlar (Levi, 2002: 391).

Minorsky, Tûra sözüyle ilgili “en doğru faraziye”nin Marquart’a ait olduğunu kabul eder. Bu faraziyeye göre Tûra, ana vatanları Harezm olan yerleşik İranlılarla savaşan ve “Amu-Derya ile Aral gölünün şarkında” bulunan göçebe İskit Masagetlerin adı idi. Bu faraziyeden hareketle Minorsky şu yargıya varır: “Sonradan vuku bulan kavimler muhâcereti, Asya’nın kavmî haritasını tamamıyla değiştirmiştir. Tûra adı, tedricen İran halkının yeni düşmanları, sırasıyla Sacaraucae, Toharlar, Yüe-çiler, Kuşanlar, Hioniler, Eftalitler ve Türkler için kullanılmıştır.” (Minorsky, 1988: 107-108).

Başlangıçta Türk kavimlerine ait olsun olmasın Tûra ve ondan türemiş olan Turan sözünün, Sasaniler dönemindeki *Avesta* derlemelerinde artık Türkler için kullanıldığı muhakkaktır. 6. yüzyılın ikinci yarısında hükümdarlık yapan İstemi Kağan’la Nûşirevan’ın ilişkileri çok iyi bilinmektedir. Kaldı ki Köktürklerden önceki Eftalitler (Akhunlar) ve Hioniler de Türk idi. Demek ki Turan sözü, Sasaniler dönemindeki *Avesta* derlemelerine kadar gider.

Daha önce de *Avesta* derlemeleri olmakla birlikte en ciddi derlemelerden biri 6. yüzyılda Nuşirevan tarafından yaptırılmıştır. Ancak öncekiler gibi o derleme de elde yoktur. Sasanilerin son hükümdarı 3. Yezdicerd’in 7. yüzyılın ortalarında Dânişver adlı bir dihkana yazdırdığı Pehlevi dilindeki *Hudayname*,¹ büyük ölçüde Nuşirevan zamanındaki bu derlemelerle sözlü rivayetlere dayanır.

Firdevsî, *Şehname*’yi yazmaya başlamadan Pehlevice *Hudayname*’nin peşine düşmüş ve onu bulmuştur. Şöyle diyor:

“İçinde eski zamanlardan kalmış, birçok destanlar yazılı bir kitap vardı... Bir dihkan ailesinin soyundan gelmiş olgun, bilgili, akıllı ve cesur bir yiğit vardı. Eski zamanlarda olup biten vakaları araştırır bulurdu.

¹ Hudayname, “şehname” demektir.

Her memleketten ihtiyar mübitleri² getirterek o dağınık parçaları topladı. Onlardan, o zamana kadar gelip geçen padişahların bu dünyayı nasıl idare ettiklerini... sordu. Onlar da... bir bir anlattılar. Bu yiğit, onlardan bu sözleri dinledikten sonra, her yerde tanınmış bir kitap vücuda getirdi... Bu kitabı ele geçirerek, kendi dilimce yazmak istedim... Bulduğum şehirde sevgili bir dostum vardı... ‘Sen gözünü açmağa bak, Pehlev diliyle yazılmış olan bu kitabı ben sana bulur, getiririm...’ dedi. O, sözünde durarak bu kitabı bulup da bana getirdiği vakit, karanlık ruhum aydınlandı.” (Lugal, 1956: 14-17).

Burada Firdevsî’nin, Dânişver’in *Hudayname*’sinden bahsettiği açıktır ve görüldüğü üzere Pehlevicede *Hudayname*, Firdevsî’nin önemli kaynakları arasındadır. Firdevsî, *Hudayname*’den doğrudan faydalandığı gibi sonraki çevirilerinden de faydalanmıştır. 879 yılında, Saffârî veziri Ebû Mansur Abdürrezzak başkanlığındaki bir heyet *Hudayname*’yi, *Şehname* adıyla Pehleviceden Farsçaya çevirmişti (Akyüz, 1956: III-V). Sâmanoğulları dönemi şairlerinden Dakîkî de Ebû Mansur’un mensur eserini nazma çekmeye başlamış, ancak bin beyit yazdığı sırada, 976-980 yıllarında öldürülmüştür. Firdevsî, Dakîkî’nin işte bu bin beytini de eserine almıştır (Yazıcı, 1993: 423-424).

Kökü, 3-7. yüzyıllardaki Sasaniler dönemine dek uzanan Turan kavramı, Firdevsî’nin *Şehname*’siyle, bugüne kadar sürececek olan istikrarlı bir anlama kavuşur ve yaygınlaşır.³ Bu anlam, “Türklerin yaşadığı ve yönettiği coğrafya” anlamıdır. Firdevsî’nin Turan’a verdiği anlamı, 16. yüzyıldaki Şerîfi tercümesinden izleyebiliriz. *Şehname*’de Turan sözü ilk olarak “Feridun’un ülkeyi oğulları arasında paylaştırması” bölümünde geçer; Turan, Türklerin atası olan Tûr’a verilir:

İkinci oğlu kim Tûr’ıdı adı

Oña dahı olur hâsıl⁴ murâdı (2837)⁵

Virür Tûrân’ı k’oldur Çin ü Mâçîn

Çıkarur göge tâzîm-ile adın (2838)

Semerkand’dan anaru Türk ü Tâtâr

Aña Tûrân dirler bilgil iy yâr (2839)

Virür başdan başa Tûrân’ı Tûr’a

Ki beglik ide vara hükm süre (2840) (Kültürel-Beyreli, 1999: 101).

Beyitlerden açıkça anlaşıldığına göre Turan, Semerkant’ın ötesinde yaşayan Türk ve Tatarların vatanıdır ve bu coğrafyaya Çin ile Mâçin (Yukarı Çin) de dâhildir.

² Zerdüş (Mecusi) din adamı.

³ Minorsky, Turan kelimesinin “câri mefhumu” (şu andaki kavramı) üzerinde Orta Farsça kaynakların doğrudan doğruya hiçbir etkisi olmadığını belirttikten sonra şöyle der: “Buna göre, Şah-nâme’nin, bu mevzûda şark ve Avrupa fikirleri için başlıca kaynak olduğu ileri sürülebilir.” (Minorsky, 1988: 108).

⁴ Hâ, sad, ayın gibi Arap harflerini transkripsiyonlamadım çünkü Türkler bu harfleri Araplar gibi telaffuz etmezler.

⁵ Ayraç içindeki sayılar, Şerîfi yayınındaki beyit numaralarıdır.

Bilindiği gibi Tur, Ferîdun'un oğludur; Tûr'un oğlu da Türklerin efsanevi atası Afrâsiyab'dır. *Şehname*, Afrâsiyab ve oğullarıyla yani Türklerle İranlılar arasındaki savaşları anlatır. Afrâsiyab'ın *Avesta*'da Frañrasyân olarak geçtiğini Minorsky'den alıntılarla daha önce belirtmiştik. Karahanlılar döneminin 1070'lerde yazılmış iki büyük eserinde de Afrâsiyab'ın Alp Er Tonga olduğu kaydedilmiştir:

Bu Türk beglerinde atı belgölüg

Toña Alp Er erdi kutı belgölüg

... ..

Tejikler ayur anı Efrâsiyâb

Bu Efrâsiyab tuttu iller talap

... ..

Tejikler bitigde bitimiş munı

Bitigde yok erse kim ukgay anı (Arat, 1947: 43)

(Bu Türk beğlerinde⁶ adı belli,

Tonga Alp Er idi bahtı belli.

Farslar ona Efrâsiyab derler,

Efrâsiyab akınlarla tuttu iller.

Farslar kitapta yazmışlar bunu,

Kitapta olmasa kim bilirdi onu?)

Yusuf Has Hâcib'in sözünü ettiği kitap hiç şüphesiz *Şehname*'dir. Kâşgarlı Mahmud da şöyle der: "Türklerin büyüğü olan hükümdar Afrâsiyab Toña Alp Er olarak adlandırılır." (Ercilasun – Akkoyunlu, 2014: 496). Bilindiği üzere Kâşgarlı Mahmud, Alp Er Tonga ağıtından dokuz dörtlük de nakletmiştir.

Yâkut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'ında (1228) Turan kavramı, *Şehname*'den farksızdır. Orada da Feridun'un, üç oğlu arasında topraklarını paylaşırken "Türk ve Çin topraklarını kapsayan Tûrân"ın Tûc'a (Tûr'a) verildiği ve "Türklerin hükümdarları Tûc'a nispetle bu toprakları Tûrân diye andıkları" kaydedilmiştir. Harezmi de *Mefâtihi'l-Ulûm* (977 civarı) adlı eserinde "İranlıların Ceyhun nehrinin öte yakasını 'Türklerin sınırı' anlamında Merz-i Tûrân diye isimlendirdiklerini söyler." (Sarınay, 2012: 407).

9.-13. yüzyıllar arasındaki Arap kaynaklarında Turan yerine "Türk ülkesi, Türklerin ülkesi", bazen de "Türkistan" terimleri kullanılır (Şeşen, 1998).

Temür dönemiyle ilgili eserlerde Turan kelimesi, Türklerin ülkesi anlamında sık kullanılır. Şerefüddin Ali Yezdî'nin *Zafername*'sinde (1425) Turan sözü bu anlamda pek çok defa geçer: "Sahipkiran, Turan topraklarını teshir ettikten sonra İran'ı da zapt etmeyi kafasına koydu... Cihan fatihi Sahipkiran,

⁶ Eski Türkçede *beg*, "emir, hükümdar" demektir. Bugünkü anlamla karışmaması için *beğ* diye aktardım.

Turan'dan İran'a doğru hareket etti... Böylece Hazreti Sahipkıran Yezdân'ın hıfz-ı himayesi altında Hicrî 790 (1388) yılında Turan'a döndükten sonra... Sahipkıran, ayrıca Dımaşk'ta kendisi adına kestirilen sikkelerden hanımlarına, çocuklarına, İran ve Turan'a gönderdi." (Batur, 2013: 125, 150, 206, 363). Şu örnekte, Mısır sultanı Berkuk'a yolladığı mektupta doğrudan doğruya Temür, Turan kavramını kullanmış gösteriliyor: "Böyle bir dönemde Yüce Tanrı'nın inayetiyle Turan, İran ve Irak-ı Arab'a kadar olan topraklar bizim hâkimiyetimiz altına girdi." (Batur, 2013: 223). Şu örnekte de Temür, ölüm döşeğindeyken çocuklarına Turan'a sahip çıkmalarını vasiyet ediyor: "Kılıçlarınızın kabzasını muhkem tutun ki padişahlıktan benim gibi nasipdâr olasınız ve İran ve Turan'ı düşmanlardan temizleyesiniz." (Batur, 2013: 448).

İbni Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr* (1435) adlı eserinde Temür'ün, Osmanlı ordusundaki Tatarları kendi tarafına çekmek için yazdığı bir mektubu verir. Temür mektupta şöyle diyor: "Sizler, benimle aynı mertebedesiniz; soyunuz soyumuzla birleşir; atalarımız aynıdır ve bizler bir nehrin kolları, aynı ağacın dallarıyız... Sizin atalarınız kadim zamanlarda Turan zeminin hükümdarları olmuşlardır... (Batur, 2012: 303). Buradaki Tatarlardan maksat Türkistan Türkleridir. Bu, hem Temür'ün onları kendisiyle soydaş kabul etmesinden hem de mektubun devamında "Merhum Ertene (Eratna) sizin son hükümdarınız..." demesinden bellidir. Bilindiği üzere Ertana, Uygur asıllı bir beğ idi.

İbni Arabşah'da Turan'ın yerini daha somut olarak algılayabileceğimiz ifadeler de vardır. Andican, Semerkant, Merginan, Hocend, Tirmiz, Buhara, Harezmi gibi şehir ve bölgeleri saydıktan sonra şöyle der: "Burada yaşayan insanlara göre Mâverâünnehr'in doğu tarafı Turan, batı tarafı ise İran'dır." (Batur, 2012: 57). Burada geçen Maveraünnehir ifadesini Ceyhun olarak anlamak lazımdır. İbni Arabşah, "Ceyhun nehrini geçerek Horasan'a" gelen bir grubu anlatırken de şöyle der: "Fakat aralarındaki birlik bozulduğu için yolda gruplara bölünüp henüz Irak'a varmadan o tarafa bu tarafa çekip gittiler. İran nere, Turan nere? Hani Dicle, hani Ceyhun?" (Batur, 2012: 402).

15. yüzyılın ikinci yarısında *Süleymanname* adlı büyük eserini yazan Osmanlı şairi Uzun Firdevsî de "Acem milki onun taht-ı yedinde durur... Bugün âlem içinde Efrâsiyâb Tûrân şâhidir." diyerek İran'ın doğu ve kuzeyinde kalan bütün Türk ülkelerini Turan olarak anmıştır. *Süleymanname*'de "Çün benem pehlevân-ı Efrâsiyâb / Kılıcım ile tutmuşam Tûrân ilin" diyen Afrasiyab'ın başkenti Belh olarak gösterildiğine göre Horasan da Turan'a dâhil kabul edilmektedir (Aksoy, 2002: 563).

16. yüzyıldan itibaren Buhara hanları da Babürlülere ve Safevilere gönderdikleri resmî mektuplarda ülkelerini Turan olarak anmışlardır (Levi, 2002: 391-392). Osmanlılar da "1786'da Buhara hükümdarına" gönderdikleri ve "Ruslara karşı birlikte hareket edilmesi"ni teklif ettikleri mektupta Turan kavramını kullanmışlardır (Sarınay, 2012: 407). Ebülğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sinde Kıpçak bozkırı da Turan kavramı içindedir. Bahadır Han, Oğuz Han'dan Çengiz'e kadar "Tin ve Etil ve Yayık bu üç sunıñ yakasında Kıpçakdın özge il yok irdi. Tört miñ yılğaça ol yerlerde olturdılar. Anıñ üçün ol yerlerni Deşt-i Kıpçak dirler." dedikten sonra "Çingiz Hân İrân ve Turan üstine

kelgende bu yurtların padişahı Sultân Muhammed H^wârezmşâh tigen irdi.” (Kargı Ölmez, 1996: 134-135) diye devam ederek “bu yurtlar” içine Deşt-i Kıpçak’ı da almış olur.

Avrupa Turan kelimesini d’Herbelot’nun *Bibliothèque orientale* (1697) adlı eseri ile tanımıştır. “Burada (d’Herbelot’nun eserinde – ABE), doğuştan Türk olup, Tūr’un neslinden gelen ve Farîdün’un oğlu olan Afrâsiyâb, ‘Amu-Derya’nın ötesinde...’ şarka ve garba doğru uzanan bütün ülkelerin hükümdârı olarak gösterilmiştir... Tûrân tâbirinin Avrupa’da mer’iyet kazanması ise, 19. asırda olmuştur.” (Minorsky, 1988: 109).

19. yüzyıldan itibaren Turan terimi Avrupa’da diller, ırklar ve kültür çevreleri için de kullanılmıştır. 1854 yılında Christian Charles Josias Bunsen, 1855’te Friedrich Max Müller, Arî ve Sami olmayan diller için “Turanian languages” terimini kullanırlar. Onlara göre Turan dilleri, Fin-Ugor ve Altay dilleriyle birlikte bazı Güney Asya dillerini de içine alır (Caferoğlu, 1958: 12; Minorsky, 1988: 110). 1874’te François Lenormant Sümerlerin dilini, 1889’da Julius Oppert Medlerin dilini Turan kavramı içine alır (Minorsky, 1988: 110). F. M. Müller’in kullandığı “Turan dilleri” kavramı, özellikle Macar Turancılığı üzerinde etkili olacaktır.

Osmanlı Türklerinde 1870’lerde Ahmet Vefik ve Süleyman Paşalarla başlayan ilmî Türkçülük,⁷ 1890’ların ilk yarısında *İkdam* gazetesinde bilhassa Necip Asım ve Velet Çelebi ile kuvvet kazanmıştır. 1890 yılında Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali Bey de İstanbul’daki Askerî Tıbbiye’ye girmişti. Ali Bey daha önce Petersburg’da Tabii İlimler Fakültesini bitirmiş, oradayken Doğu Dilleri Fakültesinin bazı derslerine de girmişti. Doğu edebiyatları yanında Yunan, Latin, Rus, Alman ve İngiliz edebiyatlarını da biliyordu. Resim yapıyor ve keman çalıyordu. Bu vasıflarıyla Askerî Tıbbiyenin, kendisinden yaşça küçük talebeleri arasında bir “fecd-i şimâli” gibi parlamıştı. Hüseyinzade “Turan” başlıklı şiirini işte o yıllarda yazmıştı (Akçura, 2016: 208-210). Yusuf Akçura’ya göre Hüseyinzade Ali Bey, “merkez Osmanlı Devleti olmak üzere, Türkçülük, bütün Türkçülük, hatta Panturanistlik düşünce akımına ilk açıklık veren adamdır.” (Akçura, 2016: 214). Gökalp da aynı şekilde onu ilklerden sayar: “Hüseyinzâde Ali Bey, Tıbbiye’de Türkçülük esaslarını anlatıyordu. Turan ismindeki manzûmesi, Panturanizm mefkûresinin ilk tecellisi idi.” (Gökalp, 2014: 25).

Askerî Tıbbiye’de iken yazdığı Turan şiirinde Hüseyinzade Ali şöyle diyordu:

*Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvan,
Ecdâdımızın müştereken menşei Tûran.
Birdir yolumuz ermek için nûr ile hakka
Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kur’an.*

⁷ Süleyman Paşa’nın *Târîh-i Âlem* eserindeki başlıklardan biri “Oğuz Han’ın Turan ve Hindistan Taraflarına Hücumu” adını taşır. Bu bölümde Oğuz Han; Taraz, Sayram, Taşkent, Semerkant, Buhara ve Belh’i fetheder (Süleyman Hüsnü, 1327: 392).

Manzume “Tıbbiye öğrencileri arasında ağızdan ağıza” dolaşır; ancak çok geç (Türk Yurdu’nda 1915’te) yayımlanır (Ercilasun, 2013: 360). Hüseyinzade Ali’nin dörtlüğü 1917’de, Macaristan’daki *Turán* dergisinde de Arap harfleriyle ve Macarca çevirisiyle yayımlanır (Demirkan, 2020: 89-90).

Akçuraoğlu Yusuf, 1904 yılında Mısır’daki *Türk* gazetesine yazdığı “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesiyle Türkçülük tarihinde çok önemli bir yer tutar. Bu makalede Turan kelimesini kullanmamakla birlikte siyasi olarak aşağı yukarı aynı anlama gelen “ittihâd-ı etrâk, tevhîd-i etrâk” (Türklerin birleşmesi, Türk birliği) terimlerini kullanır (Akçura, 2016: 191-194).

Kırım’ın Bahçesaray şehrinde 1883’ten beri çıkardığı *Tercüman* gazetesinde Gaspıralı İsmail de Türklerin kalkınması ve Türk birliği fikrini işliyordu. 1905’te Rusya’da meşrutiyet ilan edilince *Tercüman* başlığının altına koyduğu “Dilde, fikirde, işte birlik” şiarı Türk dünyasında geniş bir taraftar kitlesi bulmuştu. Sade bir İstanbul Türkçesiyle yayımlanan *Tercüman*; Osmanlı, Kafkasya, Türkistan ve İdil-Ural aydınlarına ulaşıyor ve çok etkili oluyordu. Gaspıralı bütün Türk dünyasında açtığı Cedit okullarıyla ve seyahatler yoluyla yaptığı bire bir temaslarla da tesirini pekiştiriyordu.

1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte İstanbul’da Türklüğü incelemeye ve Türkler arasında ilişkiler kurmaya çalışan Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği, Türk Ocağı gibi dernekler de kurulur ve bu dernekler tarafından yayımlanan dergilerde “bütün Türklüğü” esas alan incelemeler, makaleler, haberler yayımlanır. Necip Asım, Velet Çelebi, Mehmet Emin (Yurdakul), Hüseyinzade Ali, Ahmet Hikmet, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmet Ferit (Tek), Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Âkil Muhtar (Özden), Köprülüzade Mehmet Fuat gibi dönemin ünlü Türkçüleri bu derneklerin kuruluş ve çalışmalarında yer alırlar. Bunlar içinde kalıcı olan dernek 1912’de kurulan ve başkanlığını Hamdullah Suphi’nin yürüttüğü Türk Ocağı olmuştur. Akçuraoğlu Yusuf’un yönettiği *Türk Yurdu* dergisi, ocağın yayın organı olarak cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Dergi bugün de yayını sürdürmektedir.

1908’den itibaren devleti yöneten İttihat ve Terakki Partisi de dünya Türklüğüne ilgisiz kalmamış, hatta Asya’daki Türklerle ilgili bazı faaliyetler içinde dahi bulunmuştur. Landau’nun İngiliz belgelerine dayanarak yazdığına göre İttihat ve Terakki tarafından, “1910’da hepsi de subay olan 3 görevli Pantürkçülük propagandası için Afganistan’a gönderilir. 1913’te bu görevlilerin sayısı 15’e çıkar. İdeolojik öğretiyile daha güçlü bir etki sağlayacağı düşüncesiyle Osmanlı Türkçesi propagandası yapması için birkaç ajan da Rus Azerbaycanı’yla Volga Tatarları arasına salınır.” (Landau, 1999: 76).

Meşrutiyet yıllarında Turan kavramının ve Turancılığın yaygın olarak kullanılmasında en büyük rolü Ziya Gökalp oynamıştır.

Gökalp daha 1895’te yükseköğrenim için İstanbul’a gittiği zaman kendi ifadesiyle “Hüseyinzâde Ali Bey’le temas ederek, Türkçülük hakkındaki kanaatlerini” öğrenmeye başlamıştı (Gökalp, 2014: 29). Aynı tarihlerde Hüseyinzade’nin Turan şiirini dinlediğini ve ondan etkilendiğini düşünebiliriz.

Selanik'te çıkan *Genç Kalemler* dergisinde 1911'de Ali Canip'le Ömer Seyfettin'in başlattığı “Yeni Lisan” hareketine Gökalp da katılır. Şöyle diyor: “Fakat ben lisan meselesini kâfi görmeyerek Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle, bütün programıyla ortaya atmak lâzım geldiğini düşündüm. Bütün bu fikirleri ihtiva eden Turan manzumesini yazarak *Genç Kalemler*'de neşrettim.” (Gökalp, 2014: 29). Turan şiirinin son mısraları şöyledir:

*Nabızlarımda evet, çünkü ilm için müphem
Kalan Oğuz Han'ı kalbim tanır tamâmiyle;
Damarlarımda yaşar şân ü ihtişâmiyle
Oğuz Han. İşte budur gönlümü eden mülhem:
Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan;
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan.*

Gökalp'ın dediği gibi “Bu manzume, tam zamanında intişâr etmişti. Çünkü Osmanlıcılıktan da İslâm ittihadcılığından da memleket için tehlikeler doğacağını gören genç ruhlar, kurtarıcı bir mefkûre arıyorlardı. Turan manzûmesi bu mefkûrenin ilk kıvılcımı idi.” (Gökalp, 2014: 29).

Aynı yıllarda, 1910 yılında Macaristan'da da Árpád Zempléni'nin *Turáni Dalok* (Turan Şarkıları) adlı eseri yayımlanır ve 30 Aralık 1910'da Turáni Társaság (Turan Cemiyeti) kurulur. Kont Pál Teleki cemiyetin başkanı; Kont Béla Széchenyi ve Ármin Vámbéry ise cemiyetin onursal başkanlarıdır. Yönetim Kurulunda Gyula Mészáros, Bernat Munkácsi gibi Türkologlar da vardır. “Cemiyetin amacı Asyalı ve Macarlarla akraba Avrupalı halkların bilimsel, kültürel ve ekonomik açılardan incelenmesi, tanıtılması ve geliştirilmesi, Macar çıkarlarıyla uyumlu hâle getirilmesidir.” (Önen, 2003: 54-56, 59).

Macaristan'daki Turan Cemiyeti 1912 yılında Ahmet Hikmet ve Yusuf Akçura'yla da ilişki kurar. Cemiyet 1913 yılında *Turán* adlı bir dergi de çıkarır ve derginin yayını 1944 yılına dek sürer (Önen, 2003: 62-63).

Turán dergisi “güçlü bir kadro tarafından çıkarılmakta ve birkaç dilde birden araştırma ve bilimsel makaleler içermektedir. Macarca, Türkçe, Almanca ve Fransızca makaleler” dergide yer almaktaydı. İlk sayıda Gombócz Zoltán, Németh Gyula gibi Türkologların da araştırmaları bulunuyordu. Macaristan'da öğrenim gören Kıırlı Türkolog Bekir Sıtkı (Çobanzade)'nin da *Turán* 1918'de “Rusya Tatarlarının Kültürel Faaliyetleri” başlıklı bir araştırması yayımlanmıştır (Demirkan, 2020: 46-47).⁸

Macaristan'daki Turan kavramı içine Ural-Altay kavimleri yanında Çinliler, Siyamlılar, Tibetliler de girmektedir ve Macaristan Turancılara göre Turan'ın “liderlik rolünü de Macaristan üstlenecekti.” (Demirkan, 2020: 36, 41).

⁸ Demirkan, Bekir Sıtkı'nın makalesini, kitabının ekler bölümünde verir.

Uzakdoğu kavimlerini de içine alan Macar Turan anlayışını ele alan Önen, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Macar Turancılarının, Panslavizm'i ve Rusları tehlike olarak gördüklerini ve bu tehlikeye karşı Turan halklarının iş birliğini savunduklarını da belirtir (Önen, 2003: 66-72).

Bu yıllarda Macar Turancılarının ilişki kurduğu ülkelerden biri de Türkiye idi. 1916'da "İstanbul'da Türk – Macar Dostluk Cemiyeti kurulmuştu. Bu derneğin kuruluşu Pál Teleki'nin başkanlığında üç kişilik bir Turancılar heyetinin İstanbul'u ziyareti sırasında gerçekleşti." Aynı yıllarda İstanbul'da bir de Tahsîl-i Sanâyi Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyetin amacı "yetenekli Türk gençlerinin Macaristan'a gönderilip temel bilimlerde eğitim almasını, Turancı kadrolar yetiştirilmesini" sağlamaktı. İstanbul hükümetiyle görüşülmüş ve 186 öğrencinin Budapeşte'ye gönderilmesine karar verilmişti. 1916-1917 öğretim yılında Macaristan'da 160 öğrenci vardı. "1921'e geldiğinde 200'ü aşkın Türk genci Macaristan'da değişik üniversitelerden mezun olmuşlardı." (Demirkan, 2020: 52).

Türkiye'den öğrenci alınması yanında Macar bilim adamları da Anadolu'da ilmî araştırmalar yapıyorlardı. Turan Cemiyeti üyelerinden Béla Horváth 1913'te İstanbul'a gelmiş ve Anadolu'da at sırtında 2300 kilometre dolaşmıştı (Demirkan, 2020: 53).⁹

Osmanlı Türkiye'sinde, Ziya Gökalp'ın Turan şiirinden sonra Turan kavramı edebiyatta ve sosyal hayatta çok yer almıştır. Bizzat Gökalp'ın kendisi birçok yazı ve şiirinde Turan kavramını kullanır. 13 Kânûnisâni 1327 (26 Ocak 1912) tarihli *Genç Kalemler*'de yayımladığı "Altın Destan" şiirinde Gökalp, Turan'ın kurtarılması temasını işler:

*Herkesin gözünde vatan öz yurdu,
Çitlerin yağısı, derenin kurdu;
Yâd iller Turanda hanlıklar kurdu,
Turandan yadları koğan nerede?
Gideyim arayım: oğan nerede?...*

Gökalp, Kazvin'de yazdığı bu şiirdeki kelimeleri de açıklamış ve Turan için "Türklerin büyük vatani, yani beş Türkistan'ın mecmuu" açıklamasını yapmıştır. "Beş Türkistan" için de Gökalp "Türk an'anesine göre Turan ülkesi beş Türkistan'a münkasımdı (bölünmüştü)" diyerek bunları "merkezî, doğu, güney, batı, kuzey Türkistan" olarak anar. Batı Türkistan'da Ak Han hüküm sürmektedir. "Ak Han Türk an'anesine göre Osmanlı padişahının unvanıdır. Diğer hanların makamıyla ilhan makamı şimdi münhaldir." cümleleriyle de (*Genç Kalemler*, 1999: 344) Gökalp, Osmanlı ülkesini Batı Türkistan kabul ettiğini, Turan'ı oluşturan diğer Türkistanların bağımsız olmadıklarını ifade eder. Esasen şiirde de Turan'dan yabancıların kovulması gerektiğini işlemiştir.

⁹ Macaristan'da 1927'de yayımlanan Horváth'ın kitabı, Tarık Demirkan tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından 1996'da İstanbul'da *Anadolu 1913* adıyla yayımlanmıştır.

20 Mart 1330 (02 Nisan 1914) tarihli *Türk Yurdu*'nda yayımladığı ve 1918'de basılan *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* kitabına aldığı "Türk Milleti ve Turan" başlıklı makalesinde de Ziya Gökalp Turan kavramını şöyle açıklar:

"Ya o halde, bu umumî Türk milletinin vatanı neresidir?"

"Buna cevaben deriz ki:"

"Vatan ne Türkiye'dir Türk için ne Türkistan;"

"Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!.."

"Turan, Türklerin 'efradını cami' ve 'ağyarını mani' olan mefkûrevî vatanıdır."

"Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmuudur." (Gökalp, 1976: 78-79).

15 Mayıs 1330'da (28 Mayıs 1914) yine *Türk Yurdu*'nda çıkan "Millet ve Vatan" makalesinde de şunları söylüyor:

"Fihakîka bir İslâm vatanı vardır ki Türkler kendilerinininkine 'Turan' namını veriyorlar. Osmanlı ülkesi, İslâm vatanının müstakil kalan bir cüzüdür. Bundan bir kısmı Türk yurdudur ki aynı zamanda Turan'ın bir parçasıdır." (Gökalp, 1976: 86).

Gökalp 1914'ten önceki bazı şiirlerini 1914'te yayımladığı *Kızıl Elma* eserinde bir araya getirmiştir. Kitabın ilk şiiri *Genç Kalemler*'de çıkan ünlü "Turan" manzumesidir. Eserdeki şiirlerin birçoğunda Turan kavramı geçer.

"Kızıl Elma" şiirinde, şiirin kahramanı milyoner Ay Hanım, Turan'da okullar açmak ister:

*İsterdi Turanda mektepler açmak,
Hakikat nurunu ruhlara saçmak* (17).¹⁰

*Bir irfan ırmağı aksın Turana...
Irmak döner elbet bir gün Ummana.* (28).

*Kızıl Elma oldu bir güzel cennet:
Oradan Turana yağdı saadet* (35).

"Ala Geyik" şiirinde, Türk beyi, ala geyiği kurtarıncaya geyik "Kırgız elbiseli güzel kız" olur; bey kıza şöyle seslenir:

*Dedim: "Turan meleği!
Türkün yüce dileği!*

¹⁰ Ayraç içindeki sayılar, 1941 baskılı *Kızıl Elma*'daki sayfa numaralarını gösterir.

*Yüz milyon Türk bu anda
Seni bekler Turanda (74).*

“Altın Yurd” şiirindeki şu mısralarda da Turan’ın bağımsız olmadığı, hakansız kaldığı belirtilmiştir:

*Turan yurdu uykuda, hanlar kalmış hakansız!
“Karakurum” buyruksuz, “Altın ordu” dağılık! (101).*

“Ak Kurum” şiirinde, şiirin kahramanının ağzından İstanbul’da Turan fikrinin uyanmış olduğu, gelecekte kurulacak “Turan Hakanlığı”nın başkentinin Ak Kurum olacağı işlenmiştir:

*İstanbul’a geldim, gördüm Turan fikri uyanmış,
“Büyük emel” doğmuş, buna çalışıyor her kişi!...
Ey Türklerin yeni doğan yüce ümit güneşi!
... ..
Geldim senin eşiğine, Karakurum ilinden.
İstikbalin tarihinde bu sözleri okurum.
“Yeni Turan Hakanlığı”, payitahtı: “Ak kurum”! (104).*

“Kızıl Destan” şiirinde Turan’ın kurulacağı inancı güçlü bir şekilde vurgulanmıştır:

*Düşmanın ülkesi viran olacak!
Türkiye büyüyüp Turan olacak! (128)
... ..
Altay yurdu büyük vatan olacak!
Turanın hâkimi sultan olacak! (130).*

1918’de yayımlanan *Yeni Hayat* eserindeki “Millet” şiirinde de bütün Türk boylarının birlik olması gerektiği Turan kavramıyla anlatılmıştır:

*Ey Türk oğlu!..Artık ne ben, ne sen, ne o: Bir şey yok.
Uluslar yok, oruklar yok, ancak büyük Turan var..
Siyasette şirk olamaz, ayrıca han ve bey yok..
Türk ruhunda yalnız bir il, yalnız bir tek İlhan var.. (Gökalp, 1941: 10).*

Genç Kalemler dergisinden beri Gökalp’la birlikte hareket eden Ömer Seyfettin de Turan ülküsünün hararetle bir taraftarıdır. Daha *Genç Kalemler* dergisinin 5 Kânunievvel 1327 (18 Aralık 1911) tarihli

sayısında çıkan Primo Türk Çocuğu hikâyesinde Gökalp'ın ünlü Turan beytini motto olarak kullanır. Hikâyenin birinci kısmını da “muzaffer, genç, kavî ve uyanık Turan” sözleriyle bitirir. 8 Mayıs 1330 (21 Mayıs 1914) tarihinde *Türk Sözü* 'nde yayımlanan hikâyenin ikinci kısmının ilk tefrikasına düştüğü dip notta da Primo Türk Çocuğu'nu “yeni doğan Turan mefkûresinin canlı bir delili” olarak nitelendirir (Seyfettin, 2020: 249, 277, 388).

1914-1915 yıllarında çeşitli dergilerde yayımlanan şiirlerinde de Ömer Seyfettin Turan kavramını sıkça kullanır. Ergenekon'la ilgili Yeni Gün şiirinde yol gösterici Bozkurt, Türklere şöyle seslenir:

*Tûran! Tûran! Tûran! Olun hep hazır
Bu bir konak değil, bütün dünyâdır.
Dağılın! Türklerin şânı her yana
Dağılsın, kutluklar gelsin Tûran 'a...*

Türkler de şöyle cevap verir:

*Biz Türkler hep coşarız
Tûfan gibi her yana.
Arslan gibi koşarız
Bir gün bütün Tûran 'a... (Tansel, 1972: 35).*

Ömer Seyfettin yalnız hikâye ve şiirlerinde değil düz yazılarında da Turan kavramını işlemiştir. 1914 yılının Aralık ayında basılmış *Yarınki Turan Devleti* kitabında Ömer Seyfettin, Almanya ile ittifak hâlinde Birinci Dünya Savaşı'na girmiş bulunan Osmanlı Türk devletinin tutsak Türkleri kurtaracağı ve Turan'ı kuracağı ümidindedir:

“Bu muharebede Ruslar tamamıyla perişan idiler ve Ukrayna da istiklâlini kazanırsa Kafkasya şüphesiz bizim olacaktır. Artık asıl Türkistan ile aramızda yabancı bulunmayacak. Hazar Denizi'nden gemilerimizle, Hazar Denizi'nin cenup sahilinden geçireceğimiz bir demiryoluyla anavatana, Turan'a gidecek, lisanımız gibi emellerimizi ve vicdanımızı birleştireceğiz. Gobi Çölü'ne kadar uzayan Türkistan Türkleri bizimle münasebete başlayınca Çin ve Rus hükümetinin memurları pek çabuk kaçacaklar ve ay yıldızlı al bayrağımız büyük Turan'ın bütün kalelerinde dalgalanacak.”

“Turan mefkûresi feyiz buldukça millî maarif ve irfanımız da teşekkül ve tekâmül edecek, Türkleştirilmemiş hiçbir köşe, hiçbir müessese kalmayacaktır. Bu seferki Şark ve Garp yoluna hâkimliğimiz eski asırlardaki gibi yalnız kervancılık ve akıncılık olmayacak, İstanbul'dan kalkan şimendiferlerimiz Erzurum'dan, Tebriz'den, Merv'den, Buhara'dan, Semerkant'tan, Kâşgar'dan, Turfan'dan geçerek Karakurum'a, Pekin'e gidecek, Şark'ın servetini Garb'a, Garb'ın irfan ve fennini Şark'a götürerek, yeni büyük, âli bir Türk medeniyetinin kavî ve muhteşem temellerini kuracaktır...”

“Ve bir gün -bu mukaddes gün o kadar yakın ki...- Orta Asya, Türkistan ve Cenubî Sibiryâ, Pamir de bizim siyasî hudutlarımız içine girince Garp Türklerinin hükümeti artık Osmanlılıktan tamamıyla çıkıp hakiki ve büyük bir Türk ve Müslüman hükümeti, bir Turan devleti olacaktır.” (Seyfettin, 2016: 432-433).

24 Kânunıevvel 1330 (06 Ocak 1915) tarihli *Turan*'da yazdığı “Âmelî Turan Nasıl Doğabilir?” başlıklı makalede de istatistik genel müdürlüğü kurulmasını, bu kurum vasıtasıyla Anadolu ve Türk dünyası hakkında sağlam istatistik bilgilerin edinilmesini ve böylece “ilmî Turan”ın doğacağını yazar:

“İşte ordumuz yürüyor. Turan mefkûresini kuvveden fiile çıkaracak yegâne hakikat olan hür Türkiye'ye en lazım şey İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi'ni mümkün olduğu kadar sür'atle tesis” etmektir. “Bugün ancak birtakım faraziyyattan ve hissiyattan ibaret olan malumatlarımız o vakit katileşecek, idrak olunmuş Türkiye'den bir ilmî Turan doğacak...”

“... Eğer yine ilme ehemmiyet vermeyip eskisi gibi gevezelik ve nümâyişlerle vakit geçirirsek kahraman ordumuz bütün esir Türkleri bir hamlede siyasî hudutlarımız içine alsa bile yine ‘Turan’ bir hakikat olmayacak... Çünkü silahın aldığı yerleri vukuf ve ilim nizama kor, idare eder. Ve ilk önce ‘ilmî Turan’ doğmazsa siyasî Turan ancak şiirlerde yaşayan uzak ve gayr-i nâsûtî bir adım, edebî bir serap hâlinde kalır.” (Seyfettin, 2016: 463-464).

Savaşın sonuna doğru 2 Mayıs 1334 (02 Mayıs 1918) tarihli Kırım Mecmuası'nda yayımlanan “Büyük Türklüğü Parçalayanlar Kimlerdir?” başlıklı yazısında Ömer Seyfettin artık Turan devletinden söz etmez; Turan'ı “harsî, millî bir vatan” olarak nitelendirir:

“Türklerin muhtelif ülkeleri, muhtelif devletleri olabilir. Fakat lisanları, dinleri, milliyetleri birdir. ‘Turan’ bir devlet değil harsî, millî bir vatandır. Türklerin oturduğu, ekseriyet teşkil ettiği yerler hep Turan'dır. Siyasî hudutlar büyük Turan'ı parçalayamaz...”

“... Türklerin lisanca birleşmesi, bütün Turan'ın birleşmesi demektir. Kırım'ın büyük evlâdı İsmail Bey son nefesine kadar bu âli mefkûreyi hakikat hâline getirmeğe çalıştı. Hatta biz Osmanlı Türklerini bile uyandırmaya çalışıyordu. Turan halkı onun sözlerini dinlemediği için ne kadar geri kaldı. Bugün talih bize yardım etti. Rus devî öldü. Allah bize hürriyet nimetini verdi. Şimdi bundan istifade ederek eski hatalarımızı düzeltelim. ‘Dilde, işte, fikirde birlik’ bayrağı altında yürüyelim.” (Seyfettin, 2016: 527-529).

Ziya Gökalp ve onun Turan ülküsü 1910'lu yılların başında o kadar etkilidir ki Halide Edip dahi bu etkiden kurtulamamış ve 1912'de *Yeni Turan* adlı bir roman yazmıştır. Romanda Yeni Osmanlı Partisi ile Yeni Turan Partisi arasındaki çekişmeler, Yeni Turan Partisi lideri Oğuz ile Kaya (Samiye) arasındaki ilişkiler çerçevesinde, Meşrutiyet döneminde tartışılan konular işlenmiştir.

Müfide Ferit Tek de 1918’de yayımlanan *Aydemir* romanını, Türkistan Türklerinde Türklük bilinci uyandırmayı ülkü edinen bir kahraman üzerine kurmuştur. Millî ülkü uğruna aşkını feda eden Aydemir Türkistan’a giderek milliyet fikrini canlandırmaya çalışan bir mehdi gibidir. Eserde Turan terimi fazla kullanılmamakla birlikte ana fikir, Türklerin birliğidir.

Mehmet Emin’in 1915’te yayımlanan *Ey Türk Uyan* adlı uzun şiiri de Turan kavramı üzerine kurulmuştur. Ancak Yurdakul’da Turan kavramı, Macar Turancılarında olduğu gibi Ural-Altay kavimlerinin tamamını içine almaktadır:

Ey kardaşlar! Uyanın;

Şu Türklüğe can verin;

Hep arılar kovanın;

Turan ili Türklerin!...

Ana vatan: Çuvaş’ı, Azeri’yi, Başkurd’u,

Sart’ı, Fin’i, Kalmuk’u aynı kanla yoğurdu ...

O vefalı Kırgızlar, alın terli Tatarlar,

Sert bakışlı Tunguzlar, güzel yüzlü Macarlar.

1912’de Budapeşte başkonsolosluğuna tayin edilen ve “Türk-Macar dostluğunun gelişmesinde ve kuvvetlenmesinde” büyük payı olan (Bilge Ercilasun, 1990: 77) Ahmet Hikmet de Macarları ve genel olarak Ural-Altay kavimlerini içine alan bir Turan düşüncesine sahiptir. Turan terimini çok kullanılmamakla birlikte “Altın Ordu” hikâyesinde “Gol, Moğol, Tatar, Macar, Bulgar, Kalaç, Kırgız, Tonguz, Başkır, Uygur, Yakut, Sart, Tacik, Tarancı, Buryat, Özbek, Türkmen, Peçenek, Hun kardeşler”in başına Oğuz Hanın oğullarının geçeceği anlatılır. “Turhan Nasıl Çıldırıldı?” hikâyesinde de duvardaki bir Hereke seccadesi üzerine talik yazı ile Gökalp’ın ünlü Turan beyti işlenmiştir (Müftüoğlu, 1940: 54, 86).

Turan kavramını, Ural-Altay kavimlerini içine alacak şekilde genişletenlerden biri de Ahmed Ferid Tek’tir. 1330’da (1915’te) sürgünde iken Tekin¹¹ müstearıyla yayımlanan *Turan* adlı eserinde Ahmed Ferid, Turan’ın tarihî bir tabir olmadığını savunur: “Kurulacak! Çünkü Turan, bir tabir-i tarihî değil, bir hakikat-ı irkiyedir. Çünkü Türklük yaşayan, zinde ve pür-hayat bir milliyettir.” (Gültepe, 1999: 94). Ahmed Ferid, Türk boylarının yaşadığı coğrafyayı “Küçük Turan”, Türklerle birlikte Moğol, Mançu ve İdil-Ural bölgesindeki Fin kavimlerinin bulunduğu coğrafyayı “Büyük Turan” kabul eder; Küçük Turan

¹¹ Tekin müstearı dolayısıyla eser uzun müddet Moiz Tekinalp’a ait kabul edilmiş, hatta bu sebeple üzerinde bazı olumsuz yorumlar yapılmıştır (Birinci’den naklen Gültepe, 1999: 81-86). Oysa Ahmed Ferid Tek’in vefatı üzerine kızı Emel Esin tarafından yazılan hayat hikâyesindeki “Menfâda, Tekin adı altında yazdığı Turan adlı eser R. 1330’da neşredildi.” (Esin, 1971: 140) kaydı, eserin Ahmed Ferid’e ait olduğunu açıkça göstermektedir. Ali Birinci, 1992’de yayımlanan *Tarih Uğrunda – Matbuat Aleminde Birkaç Adım* kitabındaki konuyla ilgili yazısında 1915’te *Türk Yurdu*’nda çıkan bir habere ve Emel Esin’in yazısına dayanarak meseleyi aydınlatır. Necati Gültepe’nin eserinde, Ahmed Ferid’in *Turan* kitabının tamamı mevcuttur.

ile işe başlamayı “daha mantıki, daha makul, daha amelî ve daha sehil (kolay)” görür (Gültepe, 1999: 164, 169).

Rumeli'nin kaybı üzerine yazdığı “Bozgun” şiirinde Aka Gündüz de Turan kavramını kullanmıştır: *İslâm diyarında Kur'an ağlıyor / Kur'an'ı başında, Tûran ağlıyor*. İkinci meşrutiyet yıllarının genç şairleri olan “Beş Hececiler” de Turan heyecanını şiirlerinde yansıtmışlardır. Enis Behiç Koryürek'in 1915'te *Donanma* dergisinde çıkmış bulunan “Turan Kızları” şiirinde “*Dalga dalga uzun saçlı Turan kızları*” şehit mezarlarında bekler. Aynı dergide 1915'te çıkmış “Süvariler” şiirinde ise Enis Behiç “*Ey vatan! / Güzel Turan! / Sana feda biz varız.*” diye seslenir. Orhan Seyfi Orhon da 1919'da yazdığı “Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi” şiirinde Turan'ı, Oğuz Han zamanındaki Türk yurdu olarak gösterir:

*Çok eski bir zamanda,
Oğuz Han hükümdarmış.
İşitmiştim, Turan'da
Bir peri kızı varmış.*

1911'den sonra, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Turan kavramı İstanbul'da çok canlıdır. 1913 yılında kurulan Türk Gücü Cemiyeti'nin amaçları şöyle açıklanır: “Büyük Turan'ı özleyen yeni, uyanık Türk dünyası, Turan'ın altın tacını taşıyacak saltanat binasının dört direğini dikti: Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü... Derneğin meydancısı, Ocak'ın bekçisi, Yurd'un koruyucusu, Turan'ın akıncısı olacak.” (Özdoğan, 2001: 80-81). Aynı yıllarda Özbekistan'da da Turan adlı bir dergi çıkmaktaydı (Landau, 1999: 22). 1916'da “Türk dünyasının problemlerini anlatmak üzere Avrupa ülkelerine gönderilen” ve aralarında Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali gibi Türkçülerin bulunduğu heyetin adı da “Turan Heyeti”dir (Akpınar, 2012: 409). *Türk Yurdu* dergisi de 1913-1914 yıllarında derginin hediyesi olarak okuyucularına *Altın Armağan* adlı kitapçıklar veriyor ve bu kitapçıklara Gökalp'in Turan, Ergenekon, Alageyik; Aka Gündüz'ün Bozgun gibi şiirlerini; Ahmet Hikmet'in Altın Ordu hikâyesini, Halide Edib'in Yeni Turan'ından bazı parçaları ve Yusuf Akçura'nın konferans ve yazılarını koyuyordu.

Birinci Dünya Savaşının kazanılacağı ümidi devlet kademelerini de harekete geçirir ve özellikle Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bu konudaki faaliyetleri dikkat çeker. 1914 yılında Ahmet Kemal İlkul öğretmen olarak Kâşgar'a gönderilir.¹² Aynı yıl Yüzbaşı Adil Hikmet, Kuşçubaşı Selim Sami, Hüseyin Emrullah (Barkan), Tatar Hüseyin Bey ve İbrahim (Haklıer) Bey Kâşgar'a gönderilir. Bu subaylar 1916'da Kırgızistan'da çıkmış bulunan Yedisu ayaklanmasını sevk ve idare ederler (Togan, 1981: 341).¹³

¹² 1925, 1939 ve 1955'te yayımlanan Kemal İlkul'un hatıraları Yusuf Gedikli tarafından bir araya getirilmiş ve 1997'de Ötügen Neşriyat'ça yayımlanmıştır: *Çin-Türkistan Hâtıraları – Şanghay Hâtıraları*.

¹³ Adil Hikmet Beyin 1928'de Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan hatıraları, Yusuf Gedikli tarafından yeni yazıya geçirilmiş ve 1998'de Ötügen Neşriyat'ça basılmıştır: *Asya'da Beş Türk*. Adil Hikmet ile Kemal İlkul'un hatıraları, Hüseyin Adıgüzel tarafından da *Turan* adıyla romanlaştırılmış ve eser 2015'te Bilge Oğuz yayınlarınca basılmıştır.

Türkiye’de Adil Hikmet ve Ahmet Kemal İlkul’un hatıralarından bilinen Türkistan’daki faaliyetler hakkında İngiliz belgelerinde birçok malumat vardır. Landau bu belgelere dayanarak aşağıdaki bilgileri verir:

“1915 ve 1916’da binlerce Pantürkçü ve Panislamcı bildiri Afganistan, Rusya ve Çin Türkistanı’nda dağıtıldı... 1917’de Kafkasya’da Türk ajanları para ve silah nakliyle meşgulken bir yandan da Buhara’da da Pantürkçü duyguları harekete geçiren bir propaganda yürütüyorlardı. Aynı yıl içinde bu etkinliklerin Rus İmparatorluğunun en uç sınırlarına kadar ulaştığı gözlemlenirken, Rusya’daki Türki gruplar içinden Çin Türkistanı’na (Sinkiang) yapılan propagandada Osmanlı İmparatorluğu’nu destekleme çağrıları yapılıyordu... Britanya yetkililerinin gizli bir görevle Buhara ve Türkistan’a gönderdikleri... binbaşı F. M. Bailey anılarında... 1918 yılında Türk subaylarının Pantürkçü propagandayla nasıl meşgul olduklarını anlatır.” (Landau, 1999: 81).

Ben de 1982 yılında, Pamir Kırgızlarının lideri Hacı Rahmankul Han’dan, Türkiye’den Türkistan’a giden “Türkçül” muallimleri veya o muallimlerin yetiştirdiği insanları çocuk yaşlarında gördüğünü işitmişim.

28 Mayıs 1918’de kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade’nin daveti üzerine, Enver Paşanın kardeşi Nuri Killigil komutasındaki Kafkas İslâm Ordusu’nun 15 Eylül 1918’de Bakü’ye girmesi de Osmanlı Türk aydınlarında bir heyecan uyandırmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nda yenik çıkmamız ve 30 Ekim 1918’de imzaladığımız Mondros Mütarekesi sonunda Kafkas İslâm Ordusu 16 Kasım 1918’de Bakü’den çekilmek zorunda kalmıştır.

1918’de İstanbul’u terk etmek zorunda kalan Enver Paşa da 1921 sonlarında Buhara’ya giderek, Bolşeviklere isyan etmiş bulunan Türkistan Türklerinin başına geçer ve onların bağımsızlığı için çarpışır. Ancak bu hareket de Rus kuvvetleri karşısında başarısız olur ve Enver Paşa 04 Ağustos 1922’de şehit düşer.

Mustafa Kemal’in önderliğinde Türk İstiklal Savaşı’nı başarıya ulaştıran Ankara’daki Büyük Millet Meclisi hükümetinde Rıza Nur, Hamdullah Suphi, Ahmed Ferid (Tek) gibi Meşrutiyet devri Türkçüleri de vardır. Esasen 29 Ekim 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti de Türk milliyetçiliği temeline dayanmaktadır. Ancak hem meclis hükümetleri, hem de yeni cumhuriyet Turan konusunda son derece ihtiyatlıdır. Rusya’daki Türkler için özel görevle (hususî, mahrem ve fevkalade vezaif ile) gönderilecek heyete “ilmî heyet” adı verilir ve konu ancak meclisin gizli oturumunda görüşülür.

Büyük Millet Meclisi’nin 11 Ekim 1920 tarihli gizli oturumunda Mustafa Kemal söz alır ve heyetle ilgili bilgi verir:

“Arkadaşlar, malûmu âliniz olduğu veçhile Rusya’ya bir sefaret heyeti gönderiyoruz. Bu heyeti sefaret esasen malûm olan ve mazbut olan kadrosu dahilindedir. Fakat Rusya’da ve Rusya ile temasta namütenahi islâm kütleleri vardır. Bu islâm kütleleri içinde bizim ifa edebileceğimiz birtakım hususî,

mahrem ve fevkalâde vezaifimiz vardır. Bittabi bu vezaifin mahiyeti ilân edilerek oraya memur, heyet gönderilemez. Sırf bu vezaifi mahsusayı ifa ettirebilmek, takip ettirebilmek, icabında izhar edilebilmek üzere heyet(-i) sefaretin kadrosuna heyeti ilmiye namiyle bir heyet ilâve edilmiştir. Heyeti ilmiye denildiği zaman, manasından istidlâl edildiği gibi, orada yalnız tedkikatı ilmiye yapacak değildir. İfade ettiğim gibi vezaifi mahsusa ifa edecektir.”

Mustafa Kemal gidecek isimleri de açıklayıp sözlerini bitirdikten sonra konuyla ilgili dilekçesini meclis başkanlığına verir. Dilekçe şöyledir:

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine”

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Âzasından Tevfik Rüştü, İsmail Suphi, Besim Atalay ve Fuat Beyler tedkikatı ilmiye heyeti olarak Moskova sefaret heyetiyle birlikte mahalli mezkûre azimet edeceklerinden miri mumaileyhimin vazifelerinin devamı müddetince mezun addedilmelerini rica ederim. 11.10.1336 – B. M. M. Reisi M. Kemal”¹⁴

Gizli oturumda Rusya’daki Türklere özel ve gizli görevle bir heyet gönderilmesini teklif eden Mustafa Kemal, meclisin 01.12.1921 tarihli bir açık oturumunda ise şunları söylüyordu:

“Büyük hayaller peşinde koşan, yapamıyacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler, büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz panislâmizm yapmadık, belki: ‘Yapıyoruz, yapacağız’ dedik. Düşmanlar da; ‘yaptırmamak için bir an evvel öldürelim’ dediler. Panturanizm yapmadık, yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız, dedik ve yine ‘öldürelim’ dediler. Bütün dâva bundan ibarettir. Bütün cihana havf ve telâş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatını tezyid etmekten ise haddi tabîye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim.”

Aşağı yukarı bir yıl arayla yapılmış bu iki konuşmadan çıkan sonuç, ihtiyatlı davranmak, “yapacağız” demeden, imkân ve şartları hesap ederek, yapılabilecek şeyler için hareket etmek gerektiğidir. Açık oturumda tabii sınırlara çekilmekten bahsediliyor ama gizli oturumda pekâlâ Rusya’daki Türkler için “özel ve gizli” görevle bir heyet gönderilebiliyor.

Malta dönüşü Diyarbakır ve Ankara’ya geçip millî mücadeleyi destekleyen Ziya Gökalp da 1923’te yayımladığı *Türkçülüğün Esasları*’nda Oğuz birliğini “yakın mefkûre”, Turan’ı ise “uzak mefkûre” olarak gösterir:

¹⁴ İsmail Suphi’nin Türkistan’a gittiği Zeki Velidi Togan’ın hatıralarında da belirtilmiştir: “Temmuz’da Ankara Büyük Millet Meclisi azası İsmail Suphi Soysallıoğlu Buhara’ya gelmişti. O resmen gûya Komünist Partisi taraftarı bir Türk mebusu olarak seyahat ediyordu. Bu cihetten Türkistan’da serbest gezmek imkânını elde etmişti. Hatta Hiyva’ya bile gidip geldi. Fakat kendisi Mustafa Kemal Paşa tarafından vazifelendirilmişti.” İsmail Suphi’nin faaliyetleri arasında Zeki Velidi’yi Türkistan Millî Birliği Komitesi’ne reis seçtirmek de vardır (Togan, 1969: 375).

“Türkçülükteki yakın mefkûremiz Oğuz ittihâdı yahut Türkmen ittihâdı olmalıdır. Bu ittihattan maksat nedir? Siyâsî bir ittihat mı? Şimdilik hayır! İstikbal hakkında bugünden bir hüküm veremeyiz. Fakat bugünkü mefkûremiz, Oğuzların yalnız harsça birleşmesidir... Türkçülüğün uzak mefkûresi ise Turan’dır.” (Gökalp, 2014: 41-42).

Gökalp, Turan kavramının Ural-Altay kavimlerini değil sadece Türkleri içine aldığını da ısrarla belirtir:

“Turan, bazılarının zannettiği gibi, Türklerden başka, Moğolları, Tunguzları, Finuvaları, Macarları ihtiva eden bir kavimler halitası değildir. Bu zümreye, ilim lisanında Ural-Altay zümresi denilir... Bugün ilmen sabit olan bir hakikat varsa, o da Türkçe konuşan Yakut, Kırgız, Özbek, Kıpçak Tatar, Oğuz gibi Türk şubelerinin lisanca ve an’anece kavmî bir vahdete mâlik bulunduğuudur. Turan kelimesi, Turlar, yani Türkler demek olduğu için, münhasıran Türkleri ihtiva eden câmiavî bir isimdir. O hâlde Turan kelimesini bütün Türk şubelerini ihtiva eden büyük Türkistan’a hasretmemiz lâzım gelir...” (Gökalp, 2014: 42).

Gökalp Turan’ın gerçek olup olamayacağını da tartışır:

“Türkçülerin uzak mefkûresi, Turan nâmı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları lisanca, edebiyatta, harsta birleştirmektir. Bu mefkûrenin bir şeniyet hâline geçmesi mümkün mü yoksa değil mi? Yakın mefkûreler için bu cihet aranır da uzak mefkûreler için aranmaz. Çünkü uzak mefkûre, ruhlardaki vecdi nâmütenahi bir dereceye yükseltmek için, istihdaf edilen çok cazibeli bir hayaldir... Yüz milyon Türk’ün bir millet hâlinde birleşmesi, Türkçüler için en kuvvetli bir vecit menbaıdır. Turan mefkûresi olmasaydı, Türkçülük bu kadar sür’atle intişar etmeyecekti. Maamâfih kim bilir? Belki istikbalde Turan mefkûresinin husûlü de mümkün olacaktır. Mefkûre, istikbalin hâlikidir.” (Gökalp, 2014: 43).

Turan’ın geçmişte birkaç kez gerçekleştiğini belirttikten sonra Gökalp devam eder: “Turan, bütün Türklerin mâzide ve belki de istikbalde bir şeniyet olan büyük vatanıdır.” (Gökalp, 2014: 44).

Görüldüğü gibi Türkiye’nin yeni şartlarında Gökalp Turan’ı bir “uzak mefkûre” olarak ele almış fakat gelecekte bir gün gerçekleşebileceğinden de tamamen ümidini kesmemiştir. Gökalp’ın Turan ülküsünü bir vecit kaynağı olarak değerlendirmesi de üzerinde önemle durulması gereken bir düşüncedir.

1920 yılında Macaristan’da, adında Turan sözü bulunan bir dernek daha kurulmuştur: Macaristan Turan Birliği. Turan Cemiyeti’ne göre daha radikal olan bu dernek 1923 yılında dağılmıştır. 1921 yılında birlik içinde bir Türk bölümü de açılır ve Hamit Zübeyr bu bölümün başkanlığını yürütür. O sırada Budapeşte konsolosluğu olan Enis Behiç de bölüme destek verir (Önen, 2003: 169-181).

Tarık Demirkan’ın araştırmasına göre Macaristan Turan Federasyonu 1920’de “9 Turancı cemiyet ve birlik” tarafından kurulur. Kuruluşun amacı şöyle belirtilmiştir:

“Macar ırkının önde gelen çıkarlarını korumak, geleneklerini yaşatmak ve geliştirmek, Macarlık bilincini koruyup ilerletmek. Federasyonumuz bu amaçların Turan halklarıyla birlikte, ekonomik ve kültürel işbirliğiyle hayata geçirilebileceğini düşünmektedir. Büyük ülkümüz bu süreç içinde değişen dünya koşullarının önemli bir dinamiği olarak hayat bulacaktır. Her Turan halkı kendi Turan Federasyonunu kurmalıdır. Bu federasyonlar daha sonra Dünya Turan Konfederasyonu adı altında birleşmelidir.” (Demirkan, 2020: 48-49).

1920’li yılların başlarında Macar Turancıları, Japonya’ya da uzanırlar. Macar Turan Birliği’nin aktif üyelerinden Baráthosi Balogh Benedek 1921 yılında üçüncü kez Japonya’ya gider. Daha önceki seferlerinde kendisine mihmandarlık yapmış olan İmaoka Juichiro ile bir araya gelir. Bu ikiliye, Başkurt Türklerinden Alimcan Tagan¹⁵ da katılır. Üç kişi Japonya’da Turancı bir hareket başlatmaya karar verir. 01 Ekim 1921 tarihinde Turan Halkları Birliği (Tsuran Minzoku Domei) adlı derneği kurarlar. Ancak bu dernek Japonya’da etkili olmaz (Levent, 2016: 66-75).¹⁶

1910’da kurulmuş bulunan Turan Cemiyeti ise Macar hükümetleriyle iş birliği içinde çalışmış ve Türkiye Cumhuriyeti’yle kurulan özellikle iktisadi ilişkilerde rol almıştır (Önen, 2003: 184-185).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hükümetiyle bağlantılar kuran Macar Turancıları, Mustafa Kemal’in önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı’nı da desteklemişlerdir. Budapeşte’de Hamit Zübeyir’in başkanlığında Turan Haber Ajansı kurulmuş ve bu ajans Avrupa’da Kurtuluş Savaşı’nın propagandasını yapmıştır (Demirkan, 2020: 69).

Budapeşte’de yaşayan ve Macar Turan teşkilatlarıyla irtibat hâlinde olan Macaristan Türkleri imamı Abdüllatif Efendi de ilgi çekici bir karakterdir. Turan Haber Ajansı’na da yardımcı olan Abdüllatif Efendi’nin Ermeni iftiralarına karşı 1923’te yayımladığı broşür Türk tezini Macar kamuoyuna duyurmada rol oynamıştır (Demirkan, 2020: 71-73).

“(Turan) Cemiyeti, 1925 yılında Macar hükümetine, eğitim kurumlarında Turancılığın öğretim programlarına dahil edilmesi için öneri” de sunar. Macaristan’ın çeşitli yerlerinde Turan kulüpleri kurarak teşkilatını yaygınlaştırır ve Turan kursları açar. Kurslarda Fince, Türkçe, Japonca öğretilir. Cemiyet, Yusuf Akçura ile Zeki Velidi’yi de 1929 yılında şeref üyesi yapar (Önen, 2003: 188-189, 200).

1923’te dağılmış bulunan Turan Birliği 1931’de Macaristan’da yeniden canlanır. 1940’lara kadar devam eden Turan Birliği’nin çalışmalarında kan ırkçılığı ön plana çıkar (Önen, 2003: 256-271). Turan Cemiyetinin kurucularından Pál Teleki ise 1938-1939’da Eğitim Bakanı, 1939-1941 arasında Başbakan olmuştur.

¹⁵ Alimcan Tagan, Menşeviklere katılıp Kızıl ordu’ya karşı savaşan, Menşeviklerin yenilmesi üzerine Japonya’ya geçen Başkurt liderlerindedir (Levent, 2016: 47).

¹⁶ Japonya’da etkili olamayan üçlü, Türkistan’daki Basmacı hareketine katılmak üzere Macaristan’a giderler fakat Türkistan’a geçme imkânı bulamazlar. Tagan ve İmaoka uzun yıllar Macaristan’da kalırlar (Levent 2016: 85-97). Tagan’ın Macaristan dönemi için bk. Togan, 1969: 203-204.

1930'larda Macaristan'da Turanlı Monoteistler adı verilen bir grup da ortaya çıkar. 1933'te Elek Berei Nagy'nin yazdığı *Macar Toplumunun Turanizasyonu* adlı kitap, bu akımın temel eseridir. *Turáni Roham* (Turan Akını) adlı bir dergi de çıkaran Turanlı Monoteistler, Hıristiyanlığı reddederler, yeni din getirmediklerini, özlerine döndüklerini söylerler, Attila'nın tahta çıkışını takvimin başlangıcı olarak kabul ederler; "Büyük Turan Birleşik Devletleri" veya "Turan-Asya Birleşik Devletleri" birliğini hedef alırlar (Önen, 2003: 243-255).

1929-1945 yılları arasında Japonya'da da Turancılık hareketi vardır. Japonya'nın ünlü avukatlarından Sumioka Tomoyoshi, Daidosha adlı bir dernek kurar ve Nisan 1929 ile Ağustos 1931 arasında yayımladığı *Daido* dergisinde Turancılığın propagandasını yapar. Sumioka, "1932'den sonra faaliyetlerine başlayan" Japon Turan Cemiyeti (Nihon Tsuran Kyokai)'nin de başkanlığını yapmıştır. Japonya'da tekrar canlanan bu yeni harekette yine bir Macar Turancısının etkili olduğu görülür. Bir Türkolog olan Macar Pröhle Vilmos¹⁷ 1929'da Japonya'ya gelmiş ve Japon Turancıları ile temaslarda bulunmuştur. "Kore, Mançu ve Japon halklarının aynı kökenden geldiğini iddia eden" Japon Turancılığı, 1930'lu yıllarda "Büyük Asyacılık" olarak adlandırılan Asya ana karasına dönük Japon dış politikasıyla paralel yürümüştür (Levent, 2016: 97 vd.).

1930'lu yıllarda Japonların Asya'ya dönük dış politikası Türkiye'de yansımalarını bulmuştur. Kırım Türklerinden Muharrem Feyzi Togay 1933-1939 yılları arasında, çoğunluğu Cumhuriyet gazetesinde olmak üzere Japonya ile ilgili 325 makale yazmıştır. Japonların desteklediği makalelerde sık sık Japonların Ural-Altay ırkına mensup olduğu da belirtilmiştir. Muharrem Feyzi Togay 1932'de İstanbul'da kurulan Türkistan Türk Gençler Birliği'nde rol aldığı gibi 1933 yılında da Turan Neşri Maarif ve Yardım Cemiyetini kurmuş ve bu cemiyetin başkanlığını yürütmüştür (Levent, 2016: 139 vd.).

Kafkasya ve Türkistan'daki Türk hükümet ve cumhuriyetleri, Sovyet yönetimi tarafından tamamıyla hâkimiyet altına alındıktan sonra bu ülkelerin Türk liderleri yurtlarını terk etmek ve mücadelelerini muhacerette sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bunlardan biri de 1918-1920 arasındaki bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı olan Mehmet Emin Resulzade'dir.

Resulzade mücadelesini Türkiye ve Avrupa'da sürdürmüştür. Azerbaycan muhaceretinin 1920'lerin sonunda ve 1930'ların başında İstanbul'da yayımladığı *Odlu Yurd* mecmuasında Resulzade, Ermeni ve Rus iddialarına karşı yürüttüğü kalem mücadelesinde de Panturanizm üzerinde durur.

Odlu Yurd'un Aralık 1929 sayısında yayımlanan "Rusya Köleliğinde" başlıklı makalesinde Resulzade şunları yazar:

¹⁷ Tatar, Başkurt, Karaçay ve Malkar lehçeleri üzerinde çalışmaları bulunan Pröhle, Ural-Altay dilleri ile Japonca ilişkisi üzerinde de durmuştur (Eren, 1998: 260-261).

“Pantürkizm meselesine gelince, fırsattan bilistifade mugalatacılarının iğfal etmek istedikleri zümreye bir defalık anlatalım ki Slav milletlerinde olduğu gibi Türk ırkına mensup milletlerde dahi bir birlik mefkûresi doğmuş ve bu doğuş muayyen bir zaman romantik bir devir yaşayarak, o vakte kadar dinî-İslâmî düşünüş itiyadında bulunan siyasi Türk-Tatar efkârı üzerinde daha asrî ve terakki severcesine bir tesir yapmıştır.”

“Fakat Panslavizmden daha az reel şerait ve imkâna malik olan Panturanizm, Panslavizmin erdiği neticeye, nispeten daha az bir zamanda gelmiş ve bugün en koyu Panturanistler bile sade bir kültür birliğini mümkün merteye muhafazaya gayret etmekle iktifa etmişlerdir...”

“... Aynı irki karabet neticesinde yekdiğerine yakın hars mahsullerine malik olan Türk illerindeki müşterek kıymetleri muhafaza etmekle beraber, ayrı ayrı Türk milletlerinin birer devlet ve cumhuriyet hâlinde istiklal kazanmak yolundaki hareketlerini şüphe altına alanlar ancak Rus emperyalizminin gönüllüleri veyahut köleleri olabilirler!”

“Azerbaycan istiklalciliğinin Türk birliği fikrinden azami surette mülhem olduğunu inkâr etmemekle beraber, siyasette realizm mutekidi olan Azerbaycan milliyetçileri için bu fikrin bir hars sahasında kabili tatbik olacağı aşikârdır. Buna göre de biz müstakil Kafkasya Federasyonu fikrini zamanın en aktüel bir tezi olarak müdafaa ediyoruz.” (Resulzade, 2020: 21, 24).

Resulzade, 1930 yılının Mart ayında Paris’te Kafkasya, Ukrayna ve Türkistanlı muhacirlere hitaben verdiği bir konferansta da Zarevand adlı bir Ermeni’nin 1930’da Paris’te basılan *Turtsia i Panturanizm* (Türkiye ve Panturanizm) adlı eserindeki iddialara cevap vermiştir. Şöyle diyor:

“Rus muhaceretinin birbirine düşman iki kampı, son dönemde birbiriyle oldukça dostane şekilde, Rusya’dan ‘Turani topraklar’ı, yani ‘Sovyetler Birliği’nin Türk ırkına mensup halklarla meskûn ve idari-siyasi anlamda özel millî bölgelere ayrılan kısımlarını koparma tehdidi içeren Pan-Turanist hareketten söz etmeye başlamışlardır...”

“Rus muhacir basınında ‘Pan-Turanizm’ etrafında çıkarılan tüm bu gürültü patırtı, esasında iki yakarmaya indirgenebilir.”

“1.Rus halkı uyan, kendine gel. Seni yeni Moğol istilasası tehdit etmektedir!”

“2. Kafkasya halkları, aman, sakınınız; Rusya’dan ayrılmakla, Türkiye’nin hâkimiyeti altına gireceksiniz!...”

“Zarevand’a göre, günümüzdeki ‘Pan-Turanizm’, Kemalizm ile temsil edilmektedir. Kemalizm, ‘Türkçülüğün yüzde yüz billurlaşmış’ hâlidir. Mustafa Kemal, müellifin ifadesine göre, ‘gerçi resmîyette kimi zaman Pan-Turanizmden uzak durmak zorunda kalsa da pratikte Pan-Turanist programın büyük bir kısmını artık hayata geçirmiştir.” (Resulzade, 2020: 34, 37, 41).

Zarevand’ın iddialarına cevap veren Resulzade Panturanizm’i şöyle değerlendirir:

“Fakat şimdilerde ‘Pan-Turanizm’ sayesinde, gerek Sovyet Rusya’daki Müslümanlar, gerekse ‘Osmanlılar’ kendilerini aynı Türk ismi ile tanımlıyorlar.”

“Pan-Turanizm hareketi belli bir siyasi düşünce sistemi hâline ulaşınca burada iki eğilim ortaya çıkmıştı: Merkezîyetçilerin romantik cereyanı ve adem-i merkezîyetçilerin realist cereyanı...”

“... Azerbaycanlı politikacılar, bilhassa Müsavat Partisi mensupları, reel temeli olmayan bir ütopya olarak gördükleri romantik Pan-Turanizme karşı çıkmaktaydılar. Bu ütopyanın aksine, onların görüşüne, Kafkasya halklarının konfederasyonu şiarı, Azerbaycan’ın ve tüm Türk dünyasının gerçek hayatî çıkarlarına daha uygun düşmekteydi...”

“Azerbaycan’da Pan-Turanizmin realist cereyanının gelişme kaydettiğini yukarıda belirtmiştik...”

“Türk kavimlerinde halk kitlelerini devrimcileştiren ve onları kendi millî mukadderatlarını ve bağımsızlıklarını tayin etmek için aktif mücadele meydanına çağıran bir ideoloji olarak Pan-Turanizm, objektif bakılırsa, ilerici bir düşüncedir ki bu, aynı zamanda Rus emperyalizmine ve bednam ‘tek ve bölünmez Rusya’ fikrine karşı keskin bir duruşa da sahiptir.” (Resulzade, 2020: 62, 63, 66, 68-69).

Resulzade’nin satırları dikkatle okunacak olursa, onun Panturanizm düşüncesine tamamen karşı olmadığı, “realist” panturanizm’e taraftar olduğu görülür. Realist Panturanizm de Türk kavimlerindeki ortak kültür değerlerini muhafaza etmektir. Resulzade ayrıca, Panturanizm düşüncesinin, daha önce dinî düşünüş alışkanlığında olan Türk-Tatar kavimlerinde çağdaş ve ilerici bir tesirde bulunduğunu ve Rus emperyalizmine karşı onlara “keskin bir duruş” kazandırdığını da vurgular. Bu fikri Gökalp’ın, Turancılığı bir vecit kaynağı kabul eden düşüncesine benzetebiliriz.

Atatürk’ün ve Cumhuriyet hükümetlerinin Turan kelimesini kullanmadan yürüttüğü “ortak Türk kültürü, tarihi” ve ihtiyatlı “dış Türkler” politikasına karşılık 1930’ların başında Turancılık ülküsünü hararetle savunan bir akım yeniden gündeme gelmiştir. Bu akımın öncüsü Hüseyin Nihâl Atsız’dır.

1930’ların sonunda ve 1940’ların başında genç bir isim de Turancılık akımı içinde öne çıkar: Reha Oğuz Türkkkan. Çıkardığı *Ergenekon*, *Bozkurt*, *Gökbörü* dergileriyle, *Türkçülüğe Giriş* gibi bazı kitaplarıyla ve kurduğu Kitap Sevenler Kurumu ile 1939-1944 arasında Türkkkan önemli bir isimdir.¹⁸ Kitap Sevenler Kurumu, Gökalp’ın *Türkçülüğün Esasları*’nı ve Müftüoğlu’nun *Çağlayanlar*’ını yeni harflerle ilk kez yayımlamıştır.

15 Mayıs 1931’de ilk sayısı çıkan aylık *Atsız Mecmua*’da Atsız, yazı ve şiirlerinde Turan kelimesini kullanmaz. Yazılarında daha çok Türkiye’nin kalkınması ve büyümesi, köycülük, ahlak gibi konuları işler. Ancak 25 Eylül 1932’de çıkan son (17.) sayıda “Kurtulmamış Türkeli” başlıklı bir yazı yazar.

¹⁸ Irkçılık – Turancılık davasında tutuklu olarak yargılanan ve tabutluklarda işkence gören Türkkkan, beraat ettikten sonra ABD’ye gitmiş, uzun yıllar orada kalmış, 1970’lerde Türkiye’ye dönerek çeşitli yayınlara faaliyetine devam etmiştir.

Tutsak Türk yurtlarının siyahla gösterildiği bir Avrasya haritasının da yer aldığı yazıda Atsız, “Bütün Türkler bir devlet halinde, bir bayrak altına toplanacaklardır.” diyerek Turan kelimesini kullanmadan Turancılık ülküsünü açıklar. Aynı dergide Çokayoğlu Mustafa Bey’e verdiği bir cevapta da “Fakat ben ayrı bir Türkistan’a, ayrı bir Azerbaycan’a, ayrı bir Kırım’a muarızım.” diyerek Türkler için “tek devlet” fikrini ortaya koyar. Söz konusu yazılarda Turan kelimesini kullanmayan Atsız, aynı sayının son sayfalarında “Vâlâ Nurettin Bey’den Bir Sual” başlıklı kısa yazıda, dilde Türkçecilik yapan Vâlâ Nurettin’e “Türkçülükte bizi geçtiniz. İnsan bu yazılarınıza bakarak sizi anadan doğma Turancı sanacak.” der. 1933’te yayımladığı *Çanakkale’ye Yürüyüş* adlı küçük eserde de Atsız Turan kavramını kullanır: “Turancılık ülküsü... Bizi kurtaracak ve yükseltecek biricik yol...” (Atsız, 2019: 27).

Orhun dergisinin 23 Haziran 1934 tarihli 8. sayısındaki başyazı Atsız’a aittir ve “Yirminci Asırda Türk Meselesi I – Türk Birliği” başlığını taşır. Yazıda Atsız o zamanki Türk dünyasının nüfusunu ortalama olarak 40 milyon hesap eder ve yazısını “Millî ülkümüzün bu ilk maddesini *Bütün Türkler birleşecektir* diye ifade edebiliriz.” cümlesiyle bitirir. Turan kelimesini yine kullanmamıştır.

Turan ülküsü için Atsız 1950’lere kadar “mefkûre, dilek, ülkü, kızıl elma, Türk birliği” gibi kavramları kullanır. 1933’teki *Çanakkale’ye Yürüyüş*’ten sonra Turancılık terimini ilk defa 1952’deki “Türkçülüğün Önemli Meseleleri” başlıklı yazısında açıkça kullanmış ve açıklamıştır:

“(Türkçülüğün) değişmeyen iki unsuru vardır: Soyculuk, Turancılık...”

“Türkçülüğün ikinci unsuru olan Turancılık, bütün Türklerin birleşmesi düşüncesidir.” (Atsız, 1966: 53-54).

Aynı yazıda Atsız, Turancılığın Ural-Altay kavimlerini içine almadığını da vurgular:

“Turancılık, bizimle akraba olan milletleri, yani Moğol, Mançu ve Koralıları, hatta Finler ile Macarları da birleştirmek ülküsü değildir.” (Atsız, 1966: 55).

Atsız’ın Turancılık terimini en çok kullandığı dönem 1964-1975 yılları arasındaki *Ötüken* dergisi dönemidir. *Ötüken*’de çıkmış olan bazı yazıların sadece başlıkları bunu göstermeye yeter: “Turancıyız!.. Ne Olacak?” (25 Haziran 1966), “Turancılık Romantik Bir Hayal Değildir” (Mart 1968), “Turancılık ve Faruk Güventürk” (Haziran 1968), “Turan” (Haziran 1972), “Turancılık (Haziran 1973) (Ercilasun, 2019: 587).

1950’lere dek Turan ve Turancılık kelimelerini çok az kullanmasına rağmen Atsız’ın bu konuda öncü olmasının sebebi, 1944’teki yargılamalardır. Gerek 1944 yılının Nisan – Mayıs aylarındaki Atsız – Sabahattin Ali davasında, gerek 1944-1945 yıllarındaki Irkçılık – Turancılık davasında Atsız, basında ve kamuoyunda daima Turancı olarak anılmıştır.

Sabahattin Ali davasında Atsız’ın savunmasını üstlenen dönemin ünlü avukatlarından Hâmit Şevket İnce Atsız’ın avukatlığından çekilme sebeplerinden birini şöyle açıklamıştır:

“Sözlerindeki ciddiyete tam bir itimatla inandığım bazı kıymetli arkadaşlarım bana:”

“-Biz seni eski ocakçı bir Türk çocuğu olarak tanırız. Sen nasıl oluyor da Turancı bir adamın vekâletini aldın... dediler.” (Akgöz, 2016: 52).

İnce'nin ileri sürdüğü bu gerekçe, kamuoyunun da Atsız'ı Turancı olarak tanıdığını gösterir. Başta Atsız olmak üzere 23 kişinin yargılandığı ünlü davanın da hem basında hem resmî yazışmalarda adı “İrkçılık – Turancılık” davasıdır.

1944 yılında Maarif Vekâletine bağlı olarak Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından yayımlanan eserin adı *İrkçılık – Turancılık*'tır. Eserde Cumhurbaşkanı, başvekil ve Maarif Vekilinin konuyla ilgili konuşmaları ve Falih Rıfki Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman gibi dönemin ünlü yazarlarının yazıları yer almaktadır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1944 nutkunda, davanın sanıklarından “Turancılar, irkçılar ve Turancılar” olarak söz eder (1944: 8).

Cumhurbaşkanının 19 Mayıs nutku üzerine Maarif Vekili Hasan Âli Yücel tarafından bütün ilk, orta ve yüksek öğretim kurumlarına bir “tamim” yollanarak öğrencilerin “İrkçılık – Turancılık” konusunda uyarılması istenir.

Maarif Vekâletinin çıkardığı resmî kitabın II. bölümü “İrkçılık – Turancılık etrafında yazılan yazılar” adını taşır. Bu bölümde Falih Rıfki'nin 9 Mayıs 1944'te Ulus'ta çıkan yazısının başlığı “İrkçılık ve Turancılık”, Hüseyin Cahit'in 19 Mayıs 1944 tarihli Tanin'de çıkan yazısının başlığı “Turancılık hareketi”, Asım Us'un 25 Mayıs 1944'te Vakıf'te çıkan yazısının başlığı “Gizli Turan Cemiyeti şeklinde bir fesat şebekesi”dir.

Atsız da 01 Kasım 1944 tarihli sorgulamasında kendi fikrini “Evet sade Türkçülüktür; yalnız Türkçülük denince bunun içinde bir takım unsurları vardır. Mesela irkçılık, Turancılık lâzım-ı gayr-ı mufârikıdır (ayrılmaz gereğidir)” şeklinde açıklar (Sançar 2018: 399). 19 Şubat 1945 tarihli savunmasında da Atsız Turancı olduğunu belirtir: “Türkçüyüm. Türkçülük milliyetçiliktir. İrkçılık ve Turancılık da bunun şumulüne dâhildir.” (Bâkiler, 2010: 110).

1960'tan sonra Turancılık düşüncesi siyasi hayatta da yansımalarını bulur. Alparslan Türkeş'in siyasi hayata atılmasına tekaddüm eden günlerde, aylık *Orkun* dergisinin Şubat 1962 tarihli ilk sayısı ile haftalık *Millî Yol* dergisinin 2 Mart 1962 tarihli sayısında “Türk Milletine Çağrı” başlıklı bir “temel program” yayımlanır. “Ankara'da Türkçülerden bir grup tarafından etraflıca düşünülerek esasları tasvip edilen” ve Atsız'ın kaleminden çıkan bu programda Turan sözü geçmez fakat bu yolda nasıl çalışılacağı diplomatik bir üslupla anlatılır:

“Devlet sahibi Türkler olarak siyasî sınırlarımız dışında kalan Türklere karşı ilgisiz kalamayız... Tarihin en büyük imparatorluklarını kurup birçok milleti idare etmiş bir toplum olarak, siyasî sınırlarımız dışındaki Türkleri düşünmek vazifesinden asla geri kalamayız.”

“İmzamızı attığımız Birleşmiş Milletler Anayasasına dayanarak, siyasî sınırlarımız dışındaki Türklerin de bağımsız olmak ve yabancı hâkimiyetinden kurtulmak dâvalarını desteklemek hem millî borcumuz, hem de insanlık vazifemizdir.” (Ercilasun, 2019: 586-587).

1944'teki Irkçılık – Turancılık davasında yargılanan Alparslan Türkeş 1965 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin başkanı olur. 1969 kongresinde de partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilir. Türkeş'in liderliğindeki partinin yukarıdaki programa uygun birçok faaliyeti olmuştur. Gerek parti, gerek parti politikalarına göre hareket eden Ülkü Ocakları Altaylardan Tuna'ya geceleri düzenleyerek, “Esir Türkler” haftaları yaparak konuyu daima gündemde tutarlar.

1976 yılında Alparslan Türkeş, Ahmet B. Ercilasun'a *Bugünkü Türk Alfabeleri* adlı bir kitap yazmasını tavsiye ederek dışarıdaki Türklerin, özellikle İran'daki Türklerin, Türkiye'de kullanılan alfabeği öğrenmelerini sağlamak ister. Onun tavsiyesiyle Kültür Bakanlığınca basılan kitap bol miktarda İran'a gönderilir. Türkeş 1980 yılında da Ahmet Karaca ile Ahmet B. Ercilasun'u İran'a göndererek oradaki Türklerin durumu hakkında bir rapor hazırlamalarını ister. Hazırlanan rapor kendisine sunulur.

Alparslan Türkeş, bağımsızlığına yeni kavuşmuş Azerbaycan'da Halk Cephesi'nin düzenlediği mitinge de katılır ve 03 Mayıs 1992'de Ebülfez Elçibey'le birlikte Azatlık Meydanı'nda halka hitap eder.

Bağımsızlıklardan sonra Alparslan Türkeş, Türk cumhuriyetleriyle ilgili faaliyetleri kurumsallaştırma yoluna gider. Bir Türk dünyası kurultayı düzenlenmesi amacıyla Dursun Yıldırım, Ahmet B. Ercilasun, Abdülhaluk Çay, Sencer İmer, Hüseyin Cevizoğlu'ndan oluşan bir heyet kurar ve bu heyeti, Başbakan Süleyman Demirel ile kendisinin davet mektuplarıyla birlikte bağımsız Türk cumhuriyetlerine gönderir. 21-23 Mart 1993'te, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve Türk devlet ve topluluklarından çeşitli seviyelerde siyaset ve kültür adamlarının katılımıyla Antalya'da Birinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı toplanır. Kurultaydan sonra Türkeş'in başkanlığında Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV) kurulur. TÜDEV'in düzenlemesiyle 2001 yılına kadar her yıl bir kurultay toplanır. 2006 ve 2007 yıllarında düzenlenen kurultaylarla toplam 11 kurultay yapılmış olur.

1993'teki ilk kurultayda “egemenliklere karşılıklı saygı, iç işlerine karışmama, anlaşma ve görüşmelerin eşitlik esasına göre yapılması” ilkeleri benimsenir. Toplantıda alınan “Türk Cumhuriyetleri Yüksek Konseyi”, “Türk Devletleri Arası Parlamenterler Çalışma Grubu” kurulması, “eğitim, bilim, kültür, ekonomi ve teknoloji münasebetlerinin artırılması”, “34 harfli ortak çerçeve alfabesinin benimsenmesi” gibi kararlar sonraki yıllarda büyük ölçüde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet dönemi boyunca Turan ve Turancılık kavramları, -bu terimler kullanılsa da kullanılmasa da- birçok sivil toplum kuruluşu ile birçok yayın organında, özellikle dergilerde gündeme getirilmiş ve işlenmiştir. Azerbaycan ve Kafkasya, Türkistan, İdil-Ural ve Kırım gibi Türk yurtlarından gelip Türkiye'ye yerleşen aydınların kurmuş olduğu çeşitli dernekler kültür ve yayın faaliyetleriyle Türk dünyası konusunda ilk elden bilgileri Türk kamuoyuna ulaştırmaya çalışmışlardır.

Millî Birlik Komitesi üyesi Alparslan Türkeş'in teşebbüsüyle 1961'de bir dernek olarak kurulan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, aylık *Türk Kültürü* dergisi ve çeşitli yayınlarıyla Türk dünyası hakkında Türk kamuoyunu uzun yıllar beslemiştir. Başlangıçta devletten maddi yardım da gören Enstitü, bugün de kendi imkânlarıyla yayın faaliyetine devam etmektedir.

Prof. Dr. Turan Yazgan tarafından 1980 yılında kurulan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı da bir yandan yayın ve konferans faaliyetleriyle, bir yandan Türk dünyasıyla bire bir kurduğu ilişkilerle, bir yandan da Türk devletlerinde açtığı okullarla Türk dünyasının birbirini tanınmasında etkili çalışmalar yapmıştır.

Türk dünyasıyla ilişkiler için 1990 yılından itibaren devlet katlarında da bazı işler yapılmıştır. 1989-1991 yılları arasında Kültür Bakanlığı yapan Namık Kemal Zeybek, Ahmet B. Ercilasun başkanlığında, Türk dünyasından getirilen bilim adamlarından bir heyet oluşturmuş ve Millî Kütüphane'de bu heyet için bir çalışma ortamı hazırlamıştır. Heyetin hazırladığı dokuz Türk lehçesini içine alan *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* 1991 yılında Kültür Bakanlığınca basılmış ve Türk dünyasına dağıtılmıştır.

Türk dünyasıyla ilgili faaliyetlerden biri de alfabe toplantılarıdır. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ile Tek-Esin Vakfı'nın 18-20 Kasım 1991'de Marmara Üniversitesinde düzenlediği ve Türkiye ile Türk dünyasından birçok bilim adamının katıldığı "Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu"nda Ahmet B. Ercilasun'un teklif edip kara tahtaya yazdığı 34 harfli çerçeve alfabenin (ortak Türk alfabesi) Türk cumhuriyetlerine tavsiye edilmesine karar verilmiştir. Sempozyumda bulunan Azerbaycan delegesi Firudun Celilov bir dil bilgini olduğu gibi Elçibey döneminin Milli Eğitim Bakanı idi. Azerbaycan Parlamentosu 25 Aralık 1991'de, sempozyumda belirlenen 34 harf içinden 32'sini alarak Latin alfabesine geçme kararı verdi. 1992'de Kültür Bakanlığı, 1993'te TİKA tarafından da Türk dünyası bilim adamlarıyla ortak alfabe toplantıları yapılarak 34 harfli çerçeve alfabe teyit edildi (Ercilasun, 2011: 100-144).

1990'larda üniversitelerde kalıcı yapılanmalar da başlamıştır. Türk lehçeleri üzerinde öğretim ve araştırma yapmak üzere, Mustafa Canpolat ve Sema Barutçu Özönder tarafından 1992'de Ankara Üniversitesine bağlı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü kurulmuş; bunu 1993'te Gazi ve Muğla Üniversitelerinde kurulan bölümler takip etmiştir. Bugün birçok üniversitede Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri vardır. Daha önce sadece İstanbul Üniversitesinde bulunan Türkiyat Enstitüsü yanına bugün birçok üniversitede Türkiyat (Türk Dünyası) Araştırma enstitüleri veya merkezleri de eklenmiş bulunmaktadır.

Namık Kemal Zeybek'in teşebbüsüyle 1992 yılında Kazakistan'ın Türkistan şehrinde kurulan Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi ile iki devlet arasındaki anlaşmayla 1995'te Bişkek'te kurulan Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi, yüksek öğretim konusundaki iş birliklerinin bir sonucudur. Bugün de faaliyetlerine devam eden bu üniversiteler araştırmalarıyla ve mezunlarıyla Türk dünyası ilişkilerinde önemli pay sahibi kurumlar olmuşlardır.

1992'de Türk cumhuriyet ve topluluklarından "on bin öğrenci" getirme projesi de uygulamaya konulmuştur. Başbakanlık müşaviri Namık Kemal Zeybek'in teşebbüsüyle Başbakan Süleyman Demirel'in uygulamaya koyduğu proje bugün de devam etmektedir.

Kültür Bakanlığı ve üniversiteler dışında resmî olan olmayan birçok kurum da Türk dünyasıyla ilişkiler kurmuştur. Eğitim öğretim ve ticaret ilişkileri bugün bir hayli ilerlemiştir.

03 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da toplanan 9. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları zirvesinde, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan devlet başkanları arasında imzalanan anlaşma ile milletler arası bir Türk Konseyi kurulmuştur. Sekreteryası İstanbul'da bulunan konseyin adı 27 Aralık 2011'de Türk Keneşi olarak değiştirilmiştir. 2019'da Özbekistan da keneşe (konseye) katılmıştır. Macaristan da gözlemci üyedir.

2009'daki Nahçıvan kararlarıyla merkezi Bakü'de olan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi ve merkezi Nursultan'da olan Uluslararası Türk Akademisi de kurulmuştur.

Türk Cumhuriyetleri kültür bakanları arasındaki çeşitli görüşmeler sonunda 12 Temmuz 1993'te de merkezi Ankara'da olan bir kültür teşkilatı kurulmuştur: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY).

Bugün bağımsız Türk cumhuriyetleri ve dünyanın her tarafındaki Türk toplulukları arasında birçok bağlantı ve kuruluş bulunmaktadır. Resmî görüşmelerde, toplantılarda ve kuruluşlarda Turan kelimesi kullanılmamakla birlikte Türk devlet ve toplulukları arasında siyasi, kültürel ve iktisadi iş birlikleri günden güne artmaktadır.

Resmî ilişkilerde dile getirilmeyen Turan kavramı çeşitli özel ilişkilerde ve sivil toplum kuruluşlarında ise sıkça kullanılır hâle gelmiştir. Bunun son bir örneği olarak DTCF mezunlarının oluşturduğu DTCF Akademi'nin yayımladığı Turancılık Bildirgesi'ni verebiliriz. 179 eğitimci ve akademisyenin imzaladığı bildirgenin ilk cümleleri şöyledir:

"Turan ülküsü, bazı çevrelerce hayalci bir düşünce olarak yaftalanıp değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Hâlbuki bu yüce ülkü, Türk'e muhteşem tarihinin yüklemiş olduğu sorumlulukların özüdür. Bu yüzden çağın şartlarına uygun biçimde yeniden tanımlanıp gündeme taşınması zaruri hâle gelmiştir."

“Turan, Türk birliğidir. Kişilerle gönül, devletlerle iş birliğini amaçladığı gibi; Türklük duygusunun canlanmasında önemli rolü olan Gaspıralı İsmail Bey’in ‘Dilde, fikirde, işte birlik’ düşüncesinin hayata geçirilmesini hedef alır.”

“Turancılık, tarihi, töresi, ahlakı, coğrafyası, mitolojisi ve sanatıyla Türk uygarlığından beslenen millî bir düşünce sistemidir.”

“Turancılık düşüncesinin günümüzdeki ilk amacı, Türk devletlerinin sınırlarının birleştirilmesi değil; siyaset, ekonomi, ticaret, eğitim, silahlı kuvvetler gibi hayatın pek çok alanında iş birliği yapılmasını sağlamaktır.”

“Turancılık, Türk milletine dönük bir yapıyı ifade eder. Dünyanın neresinde bir Türk varsa, Turan ülküsünün doğal temsilcisidir.”

DTCF Akademi’nin bu bildirgesi birçok Türk lehçesine, Macar, İngiliz ve Rus dillerine de çevrilerek Millî Düşünce Merkezi sitesinde yayımlanmıştır.

Görüldüğü gibi Turan ve Turancılık kavramları günün şartlarına göre bazı değişikliklere uğrasa da Turan ile kastedilen amacın yönü değişmemektedir.

2000’li yıllarda Macaristan’da da Turan fikri yeniden canlanmıştır. 2008’de başlayan ve Macaristan’ın Bugac kentinde iki yılda bir Ağustos aylarında düzenlenen ve üç gün süren kurultaya (kurultáj) Ural halklarından, Türk dünyasından, Kafkas halklarından ve hatta Japonya’dan temsilciler katılmaktadır. Atçılık, okçuluk, güreş gibi spor etkinlikleri, halk oyunları ve müzik gösterileri, geleneksel sanat ve zanaatlarla ilgili sergilerin yer aldığı, yüzlerce silindir çadırın kurulduğu kurultayları izleyenlerin sayısı yüz binleri aşmaktadır. Macar Turan Vakfı’na bağlı Turan Birliği’nce Macar Parlamentosu başkan yardımcısının himayesinde düzenlenen kurultayın, Turan Gençler Birliği (Azerbaycan), Turan Birliği (Özbekistan) gibi ortakları vardır. Türkiye’den katılan ortaklar Uluslar Arası Kalkınma ve İşbirliği Derneği (UKİD) ile Türk Geleneksel Okçuluk Birliği’dir.¹⁹ Salgın sebebiyle 2020 yılı toplantısı iptal edilen kurultay basında “Turan Kurultayı”, “Büyük Hun-Türk Kurultayı” gibi adlarla yer almaktadır.

Günümüzde Türkiye’de Türk birliği – Turan düşüncesini işleyen birçok sivil toplum kuruluşu vardır. Uzun yıllardan beri devam eden Türk Ocakları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ülkü Ocakları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, dış Türklerin kurduğu çeşitli dernek ve vakıflar yanında Avrasya Yazarlar Birliği, Millî Düşünce Merkezi, Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı, Ahmet Yesevi Vakfı, Turan Kültür Vakfı, Hoca Ahmet Yesevi Vakfı, Turan Araştırmaları Derneği ve daha birçok irili ufaklı dernek faaliyet göstermektedir. Turan Araştırmaları Kültür Derneği, *Turán* adlı bir dergi de yayımlanmaktadır. Dergide Macar Turancılığına ait yazılar da bulunmaktadır.

¹⁹ Kurultaj.hu/bilgi/ (erişim: 12.02.2021, 18:20)

Kaynakça

- Akçura, Y. (2016). *Türkçülüğün tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Akgöz, S. (2016). *Basında Atsız*. Bozkurt Yayınları.
- Akpınar, Y. (2012). Turan, Ali. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Aksoy, M. (2002). Destanlarda ve tarihî kaynaklarda Alp Er Tonga (Efrâsiyâb). *Türkler 3*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Akyüz, K. (1956). Önsöz. *Firdevsî – Şehname I*. Maarif Vekâleti Yayınları.
- Altın Armağan – Türk kardeşlerimize* (1328). Tanin Matbaası.
- Altın armağan 2 – Türk kardeşlerimize* (1329). Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atsız (1966). *Türk ülküsü*. Afşın Yayınları.
- Atsız (2019). *Çanakkale'ye yürüyüş*. Ötüken Neşriyat.
- Bâkiler, Y. B. (2010). *1944-1945 Irkçılık – Turancılık davasında sorgular savunmalar*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1958). *Türk dili tarihi I*. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Demirkan, T. (2020). *Macar Turancıları*. Selenge Yayınları.
- Ercilasun, A. B. – Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud – Dîvânü Lugâti 't-Türk – giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Türk Dünyası üzerine incelemeler*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Atsız – Türkçülüğün mistik önderi*. Panama Yayınları.
- Ercilasun, B. (1990). Ahmet Hikmet Müftüoğlu. *Büyük Türk Klâsikleri*. Onuncu Cilt, Ötüken-Söğüt.
- Ercilasun, B. (2013). XX. yüzyılın eşliğinde dört Türk aydını: Gaspıralı İsmail, Hüseyinzade Ali Bey, Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet. *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*, Dergâh Yayınları.
- Esin, E. (1971). Kayıplar: Ahmed Ferid Tek (1877 – 25.XI.1971). *Türk Kültürü*, 110(Aralık 1971), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını.
- Firdevsî (1956). *Şehname I*. N. Lugal (Çev.) Maarif Vekâleti Yayınları.
- Genç Kalemler Dergisi* (Haz. İsmail Parlatur – Nurullah Çetin) (1999). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gültepe, N. (1999). *Turan – Turancılık tarihinin kaynakları*. Turan Kültür Vakfı yayını.

İrkçılık – Turancılık (1944). Mf. V. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

İbni Arabşah (2012). *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan gelen bela)*. D. A. Batur (Arapçadan Çev. ve Notlar). Selenge Yayınları.

Kargı Ölmez, Z. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han – Şecere-i Terākime (Türkmenlerin soykütüğü)*. Simurg Yayınları.

Kurultáj.hu/bilgi/ (Erişim: 12.02.2021).

Landau, J. M. (1999). *Pantürkizm*. M. Akın (Çev.) Sarmal Yayınevi.

Levent, S. (2016). *Japon Turancılığı*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Levi, S. C. (2002). Orta Çağ Asyası'nda Türkistan ve Turan. Boğaç Babür Turna (Çev.) *Türkler 1*, Yeni Türkiye Yayınları.

Minorsky, V. (1988). Tūrān veya Tāvārān. *MEB İslâm Ansiklopedisi*, XII /2.

Minorsky, V. (1988). Tūrān. *MEB İslâm Ansiklopedisi*, XII/2.

Müftüoğlu, A. H. (1940). *Çağlayanlar*. Kitap Sevenler Kurumu.

Ömer Seyfettin (2016). *Bütün nesirleri (fıkralar, makaleler, mektuplar ve çeviriler)*. Haz. Nâzım Hikmet Polat, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ömer Seyfettin (2020). *Hikâyeler -cilt 1-*. Haz. Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları.

Önen, N. (2003). *Turancı hareketler: Macaristan ve Türkiye (1910-1944)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özdoğan, G. G. (2001). “Turan”dan “Bozkurt”a – *Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*. İletişim Yayınları.

Resulzade, M. E. (2020). *Pan-Turanizm ve Kafkasya meselesi*. Ötüken Neşriyat.

Sançar, N. (2018). *1944 İrkçılık Turancılık dâvâsı – mahkeme günlükleri*. Bozkurt Yayınları.

Sarınay, Y. (2012). Turan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.

Süleyman H. (1327). *Târih-i Âlem*. Mekteb-i Harbiye Matbaası.

Şerefüddin Ali Yezdî (2013). *Emîr Timur (Zafernâme)*. D. A. Batur (Çev. ve Notlar). Selenge Yayınları.

Şerîfî (1999). *Şehnâme Çevirisi, Cilt – I*. Z. Kültürel ve L. Beyreli (Haz.) Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şeşen, R. (1998). *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları – 11 Teşrinievvel 1336 (1920).

T. B. M. M. Zabıt Ceridesi – 1.12.1337 (1921).

Tansel, F. A. (Araştıran ve Haz.) (1972). *Ömer Seyfeddin'in şiirleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Togan, A. Z. V. (1970). *Umumî Türk tarihine giriş*. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi*. Enderun Kitabevi.

Togan, Z. V. (1969). *Hâtıralar – Türkistan ve diğer Müslüman doğu Türklerinin millî varlık ve kültür mücadeleleri*. Hikmet Gazetecilik Ltd. Şti.

Yazıcı, T. (1993). *Dakikî. TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.

(Yurdakul) M. E. (1330). *Türk Yurdu'na: Ey Türk uyan*. İstanbul.

Ziya Gökalp (1941). *Kızıl Elma*. İkbâl Kitabevi.

Ziya Gökalp (1941). *Yeni hayat*. İkbâl Kitabevi.

Ziya Gökalp (1976). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, muasırlaşmak*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ziya Gökalp (2014). *Türkçülüğün esasları*. Ötüken Neşriyat.

The Concept of Turan and Turanism*

Ahmet B. ERCİLASUN**

Abstract

In the article, the emergence and development of the concept of Turan have been examined from the oldest sources to the present, and the use of the concept in various sources has been shown with examples. In ancient Iranian sources, it has been tried to reveal how and in what sense the concept was used in the European scientific world. The meanings given to the concept of Turan in Hungary and Turkey are specifically stated. The Turanism movement, which emerged in Turkey and Hungary based on the concept of Turan, was discussed with its main representatives and organizations, and it was tried to reveal how the movement followed. Also, the Turanism movement in Japan has been briefly mentioned. The general lines and direction of Turanian thought in Turkey were tried to be identified by giving brief lines of the thoughts of thinkers such as Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Yusuf Akçura, Ahmet Ferit Tek, Mehmet Emin Resulzade, and Nihâl Atsız about Turan and Turkish unity. In addition to the identification of those who understand Turanism only as the unity of Turkish tribes and those who understand it as the unity of Ural-Altai tribes, differences in the form of political unity/ cultural unity are also shown. At the end of the article, the picture has been tried to be completed by considering the practices of the Turanism movement and Turkish world relations in official and unofficial organizations.

Keywords

Turan, Turanism, Turkish unity, Turkish world, Hungarian Turanism, Japanese Turanism

* **Date of Arrival:** 23.10.2021

Date of Acceptance: 30.10.2021

Citation: Ercilasun, A. B. (2021). Turan kavramı ve Turancılık. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(1): 1-33.

** Prof. Dr., Retired academic member, ANKARA / TURKEY. Email: bercilasun@gmail.com ORCID: 0000-0002-3268-3251

ПОНЯТИЯ «ТУРАН» И «ТУРАНИЗМ»*

Ахмет Б. ЭРДЖИЛЯСУН**

Аннотация

В статье рассмотрено возникновение и развитие понятия «Туран» от древнейших источников до наших дней, а также с помощью примеров показано использование данного термина в различных источниках. Предпринята попытка установить каким образом и в каких смыслах данный термин используется в древних иранских источниках и европейском научном мире. Особо указываются значения, придаваемые концепции «Туран» в Венгрии и Турции. Наравне с главными представителями и организациями движения туранизма, возникшего в Турции и Венгрии на основе понятия «Туран», рассмотрены также пути развития данного движения. В работе кратко затронута и движение туранизма в Японии. Кратко опираясь на основные черты идей, касаемых концепции «Туран» и тюркского единства, таких мыслителей как Зия Гёкалп, Омер Сейфеттин, Юсуф Акчура, Ахмет Ферит Тек, Мехмет Эмин Ресулзаде, Нихал Ациз, была предпринята попытка установления направления идеи туранизма на территории Турции. Помимо этого, принимая во внимание различия в политическом и культурном аспекте, в статье дается определение тем, кто трактует туранизм только как единство тюркских племен, и тем, кто понимает данное понятие как единство урало-алтайских племен. В заключительной части работы для формирования полной картины было рассмотрено осуществление концепции туранизма и связей тюркского мира в официальных и неофициальных организациях в наши дни.

Ключевые слова

Туран, туранизм, тюркское единство, тюркский мир, венгерский туранизм, японский туранизм.

* Дата поступления статьи: 23.10.2021 Дата принятия статьи: 30.10.2021

Ссылка: Ercilasun, A. B. (2021). Turan kavramı ve Turancılık. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 1(1): 1-33.

** к.ф.н., заслуженный профессор, Анкара / Турция. Электронная почта: bercilasun@gmail.com ORCID: 0000-0002-3268-3251